

İSLAM HUKUKUNDA HAKLARIN TASNİFİ ÜZERİNE ANALİTİK BİR İNCELEME

Hacı Mehmet GÜNAY*
Adnan HOYLADI**

Makale Bilgisi

Makale Türü: Araştırma Makalesi, **Geliş Tarihi:** 28 Nisan 2020, **Kabul Tarihi:** 10 Ağustos 2020, **Yayın Tarihi:** 30 Eylül 2020, **Atıf:** Günay, Hacı Mehmet. Hoyladı, Adnan. "İslam Hukukunda Hakların Tasnifi Üzerine Analitik Bir İnceleme". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 20/2 (Eylül 2020): 755-799.

<https://doi.org/10.33415/daad.728251>

Article Information

Article Types: Research Article, **Received:** 28 April 2020, **Accepted:** 10 August 2020, **Published:** 30 September 2020, **Cite as:** Günay, Hacı Mehmet. Hoyladı, Adnan. "An Analytical Study on the Classification of Rights in Islamic Law". *Journal of Academic Research in Religious Sciences* 20/2 (September 2020): 755-799.

<https://doi.org/10.33415/daad.728251>

Öz

Günümüz hukuk sistemlerinin en temel kavramlarından biri olan hak kavramı üzerinde yoğun tartışmalar yapılmakta ve haklar farklı açılardan ayrıntılı tasniflere tabi tutulmaktadır. Kara Avrupası hukuk sisteminde haklar, önce kamu ve özel şeklinde ikili bir ayrımına konu edilmekte, kamu haklarının kamu hukukundan, özel hakların da özel hukuktan doğduğu şeklinde genel ve yaygın bir anlayış benimsenmektedir.

Hak kavramı İslam hukukunun da merkezi kavramlarından biri olmasına rağmen bu kavram klasik fıkıh eserlerinde müstakil başlıklar altında bütüncül bir şekilde ele alınmamış, daha çok fıkıhın değişik alanlarında ve ilgili olduğu konularla bağlantısı ölçüsünde dağınık bir şekilde işlenmiştir. Ayrıca bu eserlerde hak kavramı bütün çeşitleri ve alt türleriyle aralarındaki işlem-kaplam ilişkileri de kurularak

* Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı, hmgunay@sakarya.edu.tr, Orcid Id: <https://orcid.org/0000-0001-8844-6338>

** Sakarya İl Millî Eğitim Müdürlüğü, hoyladi@hotmail.com, Orcid Id: <https://orcid.org/0000-0002-8565-9941>

genel tasniflere konu edilmemiştir. Bu konuda çağdaş dönemde gerçekleştirilen az sayıdaki nitelikli çalışmanın da bu alandaki boşluğu henüz dolduracak düzeyde olmadığı görülmektedir. Bu çalışmanın amacı öncelikle klasik ve çağdaş literatürde dağınık bir şekilde ele alınan hak türlerinin mümkün mertebeye aralarındaki ilişki ve bağlantıları da açığa çıkaracak şekilde genel ve bütüncül bir tasnifi yapmaktır. Ayrıca bu çalışmada klasik literatürde üzerinde pek durulmayan ama günümüzde oldukça önemli hale gelen insan haklarının genel hak tasnifi içinde nerelerde yer alabileceğine dair bazı tespit ve önerilere yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Hak, Allah hakkı, karma hak, insan hakları, kul hakkı, malvarlığı hakları, şahıs varlığı hakları.

An Analytical Study on the Classification of Rights in Islamic Law

Abstract

There are intensive discussions on the concept of right that is one of the most basic concepts of today's judicial systems and rights are subjected to detailed classifications from different angles. In the Continental European judicial system, rights are first placed in a dual distinction as public and private, and a general and common understanding is adopted that public rights emerge from public law and private rights from private law.

Although it is one of the important central concepts of Islamic law, this concept has not been dealt with regularly and in a holistic manner under separate titles in classical fiqh works. It has been handled in different areas of fiqh, in proportion to its relevance to the issue and in a scattered manner. Also, in these works, all types and sub-types of the concept of right have not been subject to general classifications by stating the relations among them. It is seen that the few qualified studies carried out in this regard in the contemporary period are not at a level to fill the gap in this field. The aim of this study is to make a general and holistic classification of the types of rights, which are dealt with in a scattered way in the classical and contemporary literature, as well as revealing the relations and connections between them as much as possible. In addition, in this study, some determinations and suggestions about where modern human rights can be included in the general rights classification, which have not been emphasized in the classical literature but have become very important today.

Keywords: Right, Allah's right, mixed rights, human rights, person's rights, property rights, personal rights.

Giriş

Hak kavramı, modern hukukun en temel kavramlarından biridir. Bu kavram etrafında özellikle hukuk felsefesi açısından yoğun tartışmaların yapıldığı bilinmektedir. Ayrıca modern dönemde hak kavramı ve çeşitleriyle ilgili de birçok çalışma yapılmıştır. Kara Avrupası hukuk sisteminde haklar doğdukları hukuk kuralının niteliğine göre, kamu hakları ve özel haklar şeklinde iki ana gruba ayrılır. Kamu hakları, kamu hukukundan başka bir ifadeyle kişiler ile

devlet arasındaki ilişkileri düzenleyen hukuk kurallarından doğan haklardır. Bunlar esas itibarıyla kişileri devlete karşı koruyan haklar olup insan hakları da bu grupta ele alınır. Özel haklar ise kişiler ile kişiler arasındaki ilişkileri düzenleyen özel hukuk kurallarından doğan haklar olup bunlara medeni haklar da denir.

Hak kavramının bu merkezi öneminden dolayı Senhûrî, Mah-masânî, Zerkâ, Ebû Süne, Düreynî gibi çağdaş İslam hukukçuları da bu konuya özel bir ilgi göstermişlerdir. Bununla birlikte bu hukukçular ve konuyla ilgili çalışma yapan diğer araştırmacılar, klasik fıkıh literatüründe dağınık bir şekilde ele alınan farklı nitelikteki hak türleriyle ilgili şimdiye kadar genel, bütüncül, sistematik ve tutarlı bir tasnif ortaya koymamışlardır.

Türkiye’de Hasan Hacak tarafından yapılan “İslam Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi” adlı çalışmanın da bu alanın literatürüne çok önemli bir katkı sunduğu gerçektir. Hacak, bu çalışmada klasik İslam hukuku eserlerinde çeşitli konularda ele alınan hak kavramının çok yönlü ve ayrıntılı bir tahlilini yapmıştır. Onun özellikle İslam hukukunda, Kara Avrupası hukuk sistemindekine paralel bir şekilde bir üst kavram olarak hak kavramının varlığı ve mahiyetiyle ilgili yaptığı analiz ve tespitler oldukça özgün ve orijinal niteliktedir.

Hacak, bu çalışmada tabiatıyla farklı ve ayrıntılı hak tasniflerine de değinmiştir. Ancak onun çalışmasının temel hedefleri arasında hak kavramının bütün türleriyle aralarındaki ilişkileri de ortaya koyacak şekilde genel bir tasnifini yapmak olmadığı için bu konudaki önemli bir boşluk hâlâ varlığını sürdürmektedir. Böyle bir ihtiyaçtan hareket eden bu çalışma, konuyla ilgili söz konusu literatüre mütevazı bir katkı sunmayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede çalışmamızda önce hakkın sözlük ve terim anlamlarıyla ilgili görüşleri kısaca tahlil ettikten sonra Kara Avrupası hukuk sisteminin farklı itibarlara göre hak sınıflamasına değineceğiz. Sonra tespit edebildiğimiz ölçüde fıkıh eserlerinde ele alınan hak türleri ve tasniflerini inceleyecek, en sonunda hak kavramıyla ilgili ağırlıklı olarak klasik eserlerdeki ölçütleri temel alan yeni bir tasnif denemesi yapmaya çalışacağız. Çalışmamızda ayrıca günümüz insan hakları yaklaşımlarının bu tasnif içinde nerelerde yer alabileceği ile ilgili de bazı tespit ve değerlendirmelere yer vereceğiz.

1. Hak Kavramı

Hak kelimesi, Arapça “hakk” (حق) kökünden gelmekte olup çoğulu “hukuk” (حقوق) ve “hikâktır” (حفاق). Bu kelime sözlükte birkaç manaya gelmektedir. İlk olarak hak kelimesi vacip ve sabit olma anlamlarına gelir. İlkinde zorunlu olma, görevi olma ve sorumlu olma anlamı vardır.¹ Kişinin hak sahibi olduğu şey üzerinde tasarruf yetkisi ve sorumluluğu olduğu bununla da hakkın iç muhtevasının kastedildiği söylenebilir. Diğerinde ise sabit olma ve gerçekleşme anlamı vardır.² Bu anlamda hak, kişi lehine sabit olan, kuşkuyla yer bırakmayacak şekilde var olan ve başkalarına karşı korunan şeydir. Bu da hakkın dış muhtevasının ifadesidir. Hak kelimesinin aslı “mutabakat, muvafakat” anlamlarına da gelir.³ Buradan hareketle hukuk düzeninin bireylere tanıdığı yetkilere hak denilmesinin bu yetkilerin insanın ideal düşüncesindeki hak, adalet ve doğruluk tasavvurlarıyla münasebet arz etmesi ile ilgili olduğu ifade edilebilir.⁴

Hak kelimesi terim olarak klasik fıkıh literatüründe iki farklı kullanıma sahiptir. Birincisi “hakku'l-milk, hakku'l-akd” gibi bir tamlama içinde izafe edildiği kelimeye göre anlam kazanır. İkincisi ise subjektif hak terimi yerine bir üst kavram olarak kullanılan genel anlamdaki “hak” terimidir.⁵

Feyyûmî (öl. 770/1368), hak kelimesinin vacip ve sabit olma anlamlarından dolayı “Evin merâfıkının hakları vardır, denilir.” diyerek terim anlamını tam olarak vermez.⁶ Cürcânî (öl. 816/1413), hak kelimesinin sözlük anlamını verdikten sonra mantıkların terim anlamını aktarmakta, özellikle fıkha ait bir terim

¹ Muhammed b. Mükrim b. Ali Cemaleddin İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414), “hak”, 10/49.

² İbn Manzûr, “hak”, 10/49.

³ Râgıp el-İsfahânî, *Müfredâtü'l-elfâzi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, ts.), “hak”, 246.

⁴ Ali Bardakoğlu, “Hak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 15/142.

⁵ Hasan Hacak, *İslam Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2000), 38 vd. Ayrıca bkz. Ahmed Mahmud el-Hûlî, *Nazariyyetu'l-hak* (Kahire: Dâru's-Selâm, 2003), 39 vd. Muhammed Ra'fet Osman, *el-Hukûk ve'l-vâcibât ve'l-alâkâtu't-düvelîyye fi'l-İslâm* (Kahire: Dâru'd-Dıyâ, 1991), 9 vd.

⁶ Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr fî garîbi şerhi'l-Kebîr* (Beyrut: Mektebetü'l-İlmiyye, ts.), 1/143.

anlamından söz etmemektedir.⁷ Aynî (öl. 855/1451) de Bâbu'l-hukûk başlığı altında hak kelimesini, “kişinin hak ettiği şey” ve “batılın zıddı” olarak tanımlar.⁸ Bu tanımlar hakkın sözlük anlamına dayandırılmakla birlikte terim anlam olmaktan uzaktır. İbn Âbidîn (öl. 1252/1836) ise hakkın sözlük anlamlarına işaret ederek Aynî'nin tanımını verir. Ardından da “mebîye tabi olanlar” diyerek bundan irtifakların kastedildiğini belirtir.⁹

Usûl literatüründe hak tanımlarına hüküm bahislerinde rastlanılmaktadır. Abdülaziz el-Buhârî (öl. 730/1329), Ebû'l-Kâsım'dan yaptığı rivayette “her yönüyle varlığında şüphe bulunmayan” ifadeyle hakkın mevcut olma vasfına dikkat çeker.¹⁰ Leknevî (öl. 1304/1886) ise hak kavramını hüküm ile özdeşleştirmekte ve hakkın “sabit olma” anlamına işaret etmektedir.¹¹

Usûl eserlerinde özellikle hak kavramının sözlük anlamına vurgu yapıldığı görülür. Bu kavramın Hanefî usûl literatüründe mahkûm bih konusu çerçevesinde ele alınması onların hakları, şer'î hükümlere bağlı olarak telakki ettiklerini göstermektedir.¹² Hanefîler, bu bağlamda hakları, hukûku'l-Allah ve hukûku'l-abd olarak ikiye ayırmışlardır. Abdülaziz el-Buhârî, Allah hakkını, şahıs lehine tahsis edilemeyen, âlemin (kamunun) genel menfaati ile ilgili olan şeyler, kul hakkını ise özel (şahsi) menfaatlerle ilgili olan şeyler olarak tanımlar.¹³ Hacak, Buhârî'nin bu ifadesinde soyut hak kavramı tanımının ipuçlarının verildiği tespitinde bulunur. Ayrıca o, literatürdeki tanımları inceledikten sonra hakkın esas unsuru ve özünün maslahat olduğunu, hukukun gayesinin de bu maslahatı temin olduğunu belirtir.¹⁴

⁷ Ali b. Muhammed b. Ali el-Cürcânî, *Kitâbu't-Ta'rifât*, thk. Yayımevi Heyeti (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1983), 89.

⁸ Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed Bedreddîn el-Aynî, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2000), 8/301.

⁹ Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülaziz İbn Âbidîn, *Reddu'l-muhtâr alâ'd-Durri'l-muhtâr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1992), 5/187.

¹⁰ Abdülaziz b. Ahmed el-Buhârî, *Keşfu'l-esrar şerhu Usûli'l-Pezdevî* (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.), 4/134.

¹¹ Muhammed Abdülhalim b. Muhammed Emin el-Leknevî, *Kameru'l-akmâr li nûri'l-envâr fî şerhi'l-Menâr* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1995), 2/186.

¹² Muharrem Midilli, “Allah Hakkı ve Kul Hakkı Arasında Hanefî Ceza Hukukunun Kamusalılığı”, *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/1 (2017), 73.

¹³ Buhârî, *Keşfu'l-esrar şerhu Usûli'l-Pezdevî*, 4/134-135.

¹⁴ Hacak, *İslam Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi*, 57 vd.

Çağdaş İslam hukukçuları hakkı tarif ederken hakkın maslahat veya ihtisas ile yetki unsurlarından birini bazen de her ikisini merkeze alırlar. Bu tanımlar incelendiğinde çağdaş İslam hukukçularının günümüz hak kuramcılarından etkilendikleri görülür. Nitekim Kara Avrupası hukuk sisteminde hak kavramını açıklamaya çalışan kuramlar, hak kavramını merkeze aldıkları unsura göre açıklamaya çalışmışlardır.¹⁵

Modern dönem İslam hukukçularından Senhûri (öl. 1971), hakkı, “Kanunun koruduğu malî değeri olan maslahattır.” şeklinde tanımlar.¹⁶ O, hak tanımıyla kamu hakları ve şahıs varlığı hakları gibi mali değeri olmayan yetkileri hak teriminin dışında tuttuğunu ima eder. Görüldüğü gibi Senhûri’nin bu tarifinde hakkın maslahat unsuru ön plana çıkmaktadır.

Zerkâ (öl. 1999) da Senhûri’nin hakkın maslahat olduğu iddiasına karşı çıkar ve hakkın esas itibariyle maslahat üzerindeki ihtisas olduğunu ileri sürer. Onun tanımına göre hak, hukuk düzeninin kişilere yetki ve sorumluluk olarak tayin ettiği ihtisastır.¹⁷

Ahmed Fehmi Ebû Sünne (öl. 2003) de hak kavramının sözlük anlamına ve naslardaki kullanımına işaret ettikten sonra hakkı “Şeriatı kişi veya Şâri lehine başkaları üzerinde sabit olan şeydir.” şeklinde tanımlar. Ebû Sünne, bu tarifi açıklarken Allah’ın her şeyi insan için yaratmasından hareketle insanın bunlar üzerindeki tasarruf yetkisine dikkat çeker.¹⁸

Hak kavramı üzerine doktora çalışması bulunan Fethî Düreynî (öl. 2013) de hak kavramını çeşitli yönleriyle ele aldıktan sonra hakkı, “Hukukun herhangi bir şey üzerine veya belirli bir menfaati gerçekleştirmek için başkasından talep etme konusunda tanıdığı yetki ihtisastır.” şeklinde tanımlar.¹⁹ Düreynî, bu tanımında hakkın iç ve dış muhtevasına yer verirken maslahatın kendisini değil onu

¹⁵ “Hak” kavramını açıklayan kuramlar için bkz. Necip Bilge, *Hukuk Başlangıcı* (Ankara: Turhan Kitabevi, 1998), 174; M. Emin Emini, “Hak Kavramı”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 12/ (2004), 207-208.

¹⁶ Abdürrezzak es-Senhûri, *Masâdiru’l-hak fi fihhi’l-İslamî* (Beyrut: Dâru’t-Turâsî’l-Arabî, 1997), 1/9.

¹⁷ Mustafa Ahmed Zerkâ, *el-Medhal ile Nazariyyeti’l-iltizamâti’l-âmme* (Dimaşk: Dâru’l-Kalem, 1999), 19.

¹⁸ Ahmed Fehmi Ebû Sünne, *en-Nazariyyetu’l-âmme li’l-muâmelât fi’ş-şeriatî’l-İslâmiyye* (Kahire: Matbaatu Dâru’t-Te’lif, 1968), 50-51.

¹⁹ Fethî Düreynî, *el-Hak ve medâ sultanu’d-devle* (Beyrut: Müessesetu’r-Risâle, 1984), 193.

talep etme yetkisini hakkın konusu olarak görür. Saffet Köse de çalışmasında çağdaş literatürdeki hak tanımlarını çeşitli açılardan tenkit ederek Dureynî'nin hak tanımını tercih eder.²⁰

Hak tanımında farklı bir yol izleyen Ali el-Haffif (öl. 1978) ise hak kavramının sözlük anlamlarını verdikten sonra fıkıhçıların hak tanımlarının bu anlamdan çok da uzak olmadığını belirtir. Devamında hem hukukçuların hem de fıkıhçıların tanımlarını analiz ederek her iki tarafın hak tanımlarının birbirine yakın olduğu ancak fıkıhçıların hak ile ödev arasında bir ayrıma gitmeyip her ikisini de hak kavramıyla ifade ettikleri tespitini yapar. Akabinde hakkı, hukuki yoldan elde edilen maslahat olarak tanımlar.²¹ Mahmasânî (öl. 1986) de hakkı, “Şeriat veya kanunun egemenliğiyle tanıdığı ve kuvvetiyle himaye ettiği menfaattir.” şeklinde tanımlar.²² Bu tanım da Ali el-Haffif'in tanımıyla paralellik arz eder.

Hasan Hacak, İslam hukuku literatürdeki tanımları analiz ettikten sonra hak kavramını, “Hükümlerin (hukuk düzeninin) şahıslara tanıdığı ve koruduğu maslahattır.” şeklinde tanımlar.²³ Bu tanımda hakkın özünde maslahat olması ve hukuk düzeni tarafından tanınarak korunması unsurları öne çıkmaktadır. Hacak'ın da ifade ettiği üzere kendisinin yaptığı bu tanım, karma kuramın hak tanımına benzemektedir.²⁴

2. İslam Hukukunda Hakların Tasnifi

2.1. Klasik İslam Hukuku Literatüründe Hakların Tasnifi

Fıkıh, usûl ve fûrû' olarak iki temel disipline ayrılmıştır. Fûrû-ı fıkıh, Müslümanların bireysel anlamda daha çok karşılaştıkları problemlerin çözümüyle gelişmiştir. Fûrû-ı fıkıh, kazuistik veya meseleci denilen bu yöntemle gelişerek usûlün önüne geçmiştir. Zamanla yığın haline gelen fûrû-ı fıkıh malzemesi, tasnif çalışmalarına ihtiyaç hissettirmiştir. Başlangıçta konular, kitap, bâb ve fasıl şeklinde üst-alt başlıklara yerleştirilmiş ve bu şekilde belli ölçüde sistematize edilmiştir. Bu sistemi benimseyen eserlerde genellikle

²⁰ Saffet Köse, *İslam Hukukunda Hakkın Kötüye Kullanılması* (İstanbul: İFAV Yayınları, 1997), 32-33.

²¹ Ali el-Haffif, *el-Hak ve'z-zimme* (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 2010), 56-57.

²² Subhi Mahmasânî, *en-Nazariyyetu'l-âmme li'l-mücebâti ve'l-ukûb* (Beyrut: Dâru'l-İlm, 1972), 35.

²³ Hacak, *İslam Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi*, 64.

²⁴ Hacak, *İslam Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi*, 64.

ibadet konularının kitapların ilk kısmında işlendiği görülür. Sonraki kısımlarda ise farklı yöntemler takip edilmiş ve bu hususta ortak bir yaklaşım oluşmamıştır.²⁵

Meseleci metodun niteliği gereği fıkıh konuları insanın doğumundan vefatına kadar insan ihtiyaçlarına göre tasnif edilmiştir. Bu yüzden kamu hukuku konuları genellikle kitapların son kısımlarında yer almıştır. Özellikle geç dönem fūrû-ı fıkıh eserlerinde insanın Allah'la ve insanın insanla ilişkileri baz alınarak ibadât, münâkehat, muâmelât ve ukûbât şeklinde genel ayrımlar yapılmıştır. Literatürde farklı hak türleri ve sınıflamalarının oldukça dağınık bir şekilde yer almasının en önemli sebepleri arasında fıkıh konularının bu şekilde kazuistik bir tasnifle ele alınması bulunmaktadır.

Literatürde hak kavramının dağınık bir şekilde ele alınması sebebiyle günümüz Kara Avrupası hukuk düzenlerinde olduğu gibi aralarındaki bağıntıları da içerecek tarzda genel bir hak taksimi yapmak oldukça zordur. Diğer bir zorluk da fıkıhta hak ile hüküm arasındaki yakın ilişkidir. Hanefîler, hakları hüküm başlığı altında inceler ve onları hüküm konusunun bir uzantısı olarak görürler. Mesela cinayet suçunda, Şâri'nin koyduğu hüküm kısastır. Maktûlün yakınlarının kısas talebi ise bu hükmün sağladığı haklardandır. Burada kısas kavramı hem Allah'ın koyduğu bir hükmü hem de maktulün hakkını ifade etmektedir. Ayrıca hak kavramının yükümlülük kavramıyla da yakın ilişkisi vardır. Her hakkın karşısında yapma veya yapmama şeklinde bir yükümlülük bulunur.²⁶ Kişinin nasıl ki mülk edinme hakkı varsa başkasının mülküne de tecavüz etmeme yükümlülüğü vardır.

İslam hukukunda haklar, izafe edildiği sahibine göre Allah hakları ve kul hakları, hakkın mahalline göre mücerred ve müteakkid haklar, zimmetle ilişkisine göre aynî ve zimmetle ilgili haklar, mâli yönüyle mâli ve bedenî (hukûku'l-emvâl ve hukûku'l-ebdân) haklar şeklinde tasnif edilir.²⁷

Klasik literatürdeki Allah ve kul hakkı ayrımı ilk bakışta hakkın sahibine göre yapılmış bir ayrım gibi görünse de aslında bu ayrım, hakkın mahiyeti ve sağladığı menfaatin özel veya genel oluşuna

²⁵ Bilal Aybakan, "Furû Fıkıh Sistematîği Üzerine", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31/2 (2006), 6-7.

²⁶ Hacak, *İslam Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi*, 89, 93.

²⁷ Bardakoğlu, "Hak", 15/142.

göre yapılmıştır.²⁸ Bununla birlikte Allah haklarının, haddi aşır bu haklara tecavüz edilmemesi veya tazim için Allah'a izafe edildiği de belirtilmiştir.²⁹ Allah hakları ve kul hakları ayrımı fiillerin dünyevî hükümleri, hakların fertler tarafından ıskat ve tahvil edilebilirliği gibi değişik bakış açılarını yansıtan bir ayırmadır.³⁰

İslam hukuku eserlerinde bu ayrımın izlerine ilk olarak Serahsî ve Pezdevî'nin usul eserlerinde rastlanılmaktadır.³¹ Bu eserlerde iman ve ibadetler gibi sadece Allah'a yöneltilebilen ve O'na mahsus haklar ile kamu menfaatini sağlayan haklar, Allah hakları, şahısların menfaatini sağlayan haklar da kul hakları olarak tabir edilir.

Aynı ayrıma Mâlikî mezhebinden Karâfi (öl. 684/1285), Şatıbî (öl. 790/1388) ve İbn Âşûr (öl. 1879) da yer vermektedir.³² Şâfiî ulemeden Cüveynî (öl. 478/1085), Gazzâli (öl. 505/1111) ve Âmidî (öl. 631/1233) konuya müstakil olarak yer vermeseler de onların da bu ayrımı benimsedikleri anlaşılmaktadır.³³ Hanbelî fakih, İbn Kayyim el-Cevziyye de (öl. 751/1350) aynı ayrıma değinmiştir.³⁴ Bunun yanında müstakil olarak konuyu ele almasalar bile fakihlerin büyük çoğunluğu bu ayrımı benimsemiş ve özellikle furu-ı eserlerinde bu ayrımı dikkate almışlardır. Bununla birlikte farklı bir yol izleyen fakihler de vardır. Şâfiî fakih, İzzeddîn b. Abdüsselâm (öl. 660/1261) hakları, Allah'ın kulları üzerindeki hakkı, kulun kendi üzerindeki hakkı, kulun başkası üzerindeki hakkı ve hayvanların kullar üzerindeki hakkı şeklinde dört kısımda inceleye-

²⁸ Bardakoğlu, "Hak", 15/142.

²⁹ Buhârî, *Keşfu'l-esrar şerhu Usûli'l-Pezdevî*, 4/135.

³⁰ Bardakoğlu, "Hak", 15/142; Midilli, "Allah Hakkı ve Kul Hakkı Arasında Hanefi Ceza Hukukunun Kamusalığı", 83.

³¹ Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, *Usûlu's-Serahsî*, thk. Ebû'l-Vefâ el-Afgânî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 2/168, 296; Buhârî, *Keşfu'l-esrar şerhu Usûli'l-Pezdevî*, 1/133, 2/231, 279, 4/134. Burada detaylı bir tasnif bulunmaktadır.

³² Ebû'l-Abbas Şehâbeddîn Ahmed b. İdrîs el-Karâfi, *Envâru'l-burûk fî envâi'l-furûk* (Kahire: Âlemu'l-Kutub, ts.), 1/157; İbrahim b. Musa b. Muhammed eş-Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âl Selman (el-Huber: Dâru İbn Affân, 1997), 2/539; Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *Makâsıdu's-şeriatî'l-İslâmî*, thk. Muhammed el-Habîb ibn el-Hüce (Katar: Vezâratu'l-Evkâf, 2004), 2/330.

³³ İmâmu'l-Haremeyn Abdülmelik b. Abdurrahman el-Cüveynî, *el-Burhân fî usûli'l-fikh*, thk. Salah b. Muhammed İbn Avîda (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997), 2/228; Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-Menhûl min ta'likâti'l-usûl*, thk. Muhammed Hasan Heytû (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1998), 281; Seyyidu'd-Dîn Ali b. Ebî Ali el-Âmidî, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, thk. Abdurrezzak Afîfî (Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, ts.), 2/272.

³⁴ İbn Kayyim Muhammed b. Ebî Bekr el-Cevziyye, *İ'lâmu'l-muvakkûn*, thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âl Selman (Riyad: Daru İbni'l-Cevzi, 1423), 2/202.

rek farklı bir tasnife gitmiş, ancak ayrıntılı bilgi vermemiştir.³⁵ Aynı müellif başka bir eserinde Allah haklarını üç kısımda incelemiştir. İlki iman gibi halis Allah hakkı, ikincisi zekât gibi Allah hakkı ve kul hakkının birleştiği mürekkep haklar, üçüncüsü ise ezan gibi Allah hakkı, peygamber hakkı ve kul hakkının birleştiği mürekkep haklardır.³⁶

İslam hukuku eserlerinde çok yaygın olmayan diğer bir tasnif ise hakların, menfaatini herkesin talep edip edemeyeceği ölçütüne göre iki kısma ayrılmasıdır. İlki hukûku'l-hâssa olarak isimlendirilmekte olup menfaat veya yetkinin tamamen bir şahsa veya belirli şahıslara münhasır olduğu haklardır. Diğerleri olan hukûku'l-âmme ise herkesin faydalanabileceği haklardır.³⁷ Bu ayırım genelde Şâfiî mezhebinde yaygındır. Râfiî (öl. 623/1226), mevât arazinin ihyasını incelerken cadde, kabir, mescit ve ribatları, hukûku'l-âmme içinde sayar.³⁸ Mâverdi (öl. 450/1058) de mahkemede kâdının temsil ettiği makamın hukûku'l-hâssadan olduğunu, imametini ise hukûku'l-âmmeden olduğunu, dolayısıyla bir kişinin kadılık görevini kabul etmeme hakkının bulunduğunu, ancak imâmet şartlarını haiz en uygun kişinin bu görevden kaçınmasının caiz olmadığını belirtir. Ona göre hukûku'l-âmme, kul haklarıyla Allah hakkının birleştiği müşterek haklardır.³⁹ İmametini hukûku'l-âmmeden kabul edilmesi devlet başkanının hem Allah haklarının hem de kul haklarının korunmasını ve kullanılmasını sağlaması sebebiyledir.

Hukûku'l-âmme, toplumda herkesi ilgilendiren ve fertlerin ortaklaşa sahip olduğu menfaat ve imkânlardan faydalanma haklarıdır.⁴⁰ Bu hakların Allah haklarına benzer özellikleri varsa da aralarındaki en önemli fark, Allah haklarındaki ibadet, ceza ve meûnet anlamlarının hukûku'l-âmmede olmamasıdır. Günümüzde kamu

³⁵ Ebû Muhammed İzzeddîn b. Abdî's-Selâm es-Sülemî, *el-Fevâid fî ihtisâri'l-makâsid*, thk. İyâd Hâlid et-Tabbâğ (Kahire: Dâru'l-Fikr, 1416), 61.

³⁶ Ebû Muhammed İzzeddîn b. Abdî's-Selâm es-Sülemî, *Kavâidu'l-ahkâm fî masâlihi'l-enâm*, thk. Tâhâ Abdurrauf Sa'd (Kahire: Mektebetu'l-Külliyeti'l-Ezher, 1991), 1/153.

³⁷ Hacak, *İslam Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi*, 114; Bardakoğlu, "Hak", 15/143.

³⁸ Ebû'l-Kâsım Abdülkerim b. Muhammed er-Râfiî, *el-Azîz şerhu'l-Vecîz el-marûf bi Şerhi'l-Kebîr*, thk. Ali Mahmud İyâz - Adil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997), 6/222.

³⁹ Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Mâverdi, *el-Ahkâmü's-sultâniyye* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, ts.), 28.

⁴⁰ Bardakoğlu, "Hak", 15/142.

malları olarak anılan yollar, camiler, meydanlar ve parklar gibi alanlar üzerindeki haklar bu kapsamda değerlendirilebilir. Bu hakları kullanma tamamen fertlerin tercih ve seçimine bağlı olup kamu otoritesini elinde bulunduranlar ancak kamu yararı gerekçesiyle bu haklardan istifadeyi engelleyebilir veya bu hakları ıskat edebilirler.⁴¹ Allah hakları ise hiçbir şekilde tahdit edilemezler. Bunun yanında ne Allah hakları ne de genel kul hakları muayyen kişilere has kılınmaz.⁴²

2.2. Çağdaş Dönem İslam Hukuku Çalışmalarında Hakların Tasnifi

Çağdaş dönemde hak kavramını değişik boyutlarıyla ele alan birçok eser kaleme alınmıştır. Ancak bu eserler, konuları genellikle klasik İslam hukuku eserlerindeki mezkûr hak taksimlerini esas alarak incelemişler veya bu konuda Kara Avrupası hukuk sisteminde faydalanmışlardır. Zerkâ, eserinde hak kavramını inceledikten sonra hakları, aynî ve şahsî haklar olarak ikiye ayırmakta, sonrasında bunları alt dallara ayırarak ele almaktadır. Zerkâ, bu tasnifinde Kara Avrupası hukukundaki hak tasnifinden istifade etmiştir.⁴³

db | 765

Senhûrî de hak kavramını tahlil ettikten sonra modern hukuktaki taksime benzer bir hak taksimine gitmektedir. O da hakları esas itibarıyla aynî ve şahsî haklar olarak ikiye ayırır. Sonra aynî hakları, asli aynî haklar ve ayna tâbî haklar şeklinde iki kısımda inceler. Asli aynî haklar, tam milk hakkı, menfaat hakkı, rakabe hakkı ve irtifak haklarıdır. Ayna tâbî haklar ise rehin ve hapis haklarıdır. Senhûrî, Allah ve kul hakkı ayırımını gayri meşru ameller başlığı altında bunların cezalarını ele alarak verir.⁴⁴ Ali el-Hafif de hak kavramının sözlük ve terim anlamlarını inceledikten sonra hukukçuların ve fukahânın çeşitli açılardan yaptıkları hak tasniflerini açıklar. Ancak o birbiriyle bağıntılı genel bir hak tasnifine gitmez.⁴⁵

Hûlî de eserinde hak kelimesinin kavramsal çerçevesini açıkladıktan sonra Allah ile kul haklarını ele alır. Buradan aynî ve şahsi hak ayırımına geçer. Bunları incelerken yer yer modern hukukla da karşılaştırmalar yapar. Bu çerçevede fıkıhta Kara Avrupası hukuku

⁴¹ Bardakoğlu, "Hak", 15/142.

⁴² Hacak, *İslam Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi*, 115-116.

⁴³ Zerkâ, *el-Medhal ile Nazariyyeti'l-iltizamâti'l-âmme*, 17 vd.

⁴⁴ Senhûrî, *Masâdiru'l-hak fi fikhî'l-İslamî*, 1/12, 25, 28, 37.

⁴⁵ Hafif, *el-Hak ve'z-zimme*, 54 vd.

hak tasniflerinin izlerini arar.⁴⁶ Ona göre aynî ve şahsî hak kavramı muâmelât konularında işlenmiştir. Hûlî, çağdaş fıkıhçıların fıkhîta mali hakları, aynî ve şahsî haklar olmak üzere ikiye ayırdıklarını ve Senhûrî'nin fakihlerin ayna müteallik olma veya olmama yönüyle yaptıkları bu ayrımını yeterince açık bulmadığını ifade eder. Zira bu ikili tasnifte rehin üzerindeki haklara yer verilmemiştir. Hûlî, Senhûrî'nin bu eleştirisine, Zerkâ'nın yaptığı şahsî, aynî ve ayna tâbî haklar şeklindeki üçlü tasnifle cevap verir. Bu tasnifte rehin üzerindeki haklar, üçüncü bir tasnifte ayna tâbî haklar şeklinde değerlendirilmiştir.⁴⁷

Ahmed Fehmi Ebû Sünne de hakları dört farklı açıdan tasnif ederek incelemektedir. Bunlar; a) Allah hakları-kul hakları-müşterek haklar ayrımı; b) Mütekarrir haklar-mücerred haklar ayrımı; c) Ayna taalluk eden haklar-zimmete taalluk eden haklar ayrımı ve d) Dinî haklar-kazaî haklar ayrımı şeklindedir.⁴⁸

Günümüzde konuyu insan hakları perspektifiyle ele alan eserler de vardır. Bilindiği gibi çağdaş İslam bilginleri, Batı medeniyetinin insan hakları yaklaşımına yönelik olarak kabul, ret ve İslami ölçütlere göre sorgulama şeklinde üç farklı tavır ortaya koymuşlardır. Reddedenler, bu yaklaşımın Batıdan gelmesine kuşku ile bakmışlar ve kaynağını sekülerizm olarak görmüşlerdir. Kabul edenler, insan haklarının zaten İslam'da var olduğunu belirtmişlerdir. Sorgulayanlar ise, Batıdaki insan hakları yaklaşımını İslam'ın hak yaklaşımıyla karşılaştırarak bir sonuca ulaşmaya çalışmışlardır.⁴⁹ Günümüz insan haklarını ele alan eserlerde genel olarak İslam'ın insana verdiği değer işlenmekte, insan haklarını zaten İslam'ın da kabul ettiği argümanı sıkça ileri sürülmektedir. Bununla birlikte çağdaş

⁴⁶ Hûlî, *Nazariyyetu'l-hak*, 15 vd.

⁴⁷ Hûlî, *Nazariyyetu'l-hak*, 11 vd. Ayrıca günümüz hukuku esas alınarak yapılan tasnifler için bkz. Nebil İbrahim Sa'd, *el-Medhal ile'l-kânün nazariyyetu'l-hak* (Kahire: Menşûrâtü'l-Halebiyyi'l-Hukûkiyye, 2010), 42 vd. Muhammedî Ferîde Zevâvî, *el-Medhal li ulûmi'l-kanûniyye nazariyyetu'l-hak* (Cezayir: el-Müessesetu'l-Vataniyye li Funûni'l-Matbaiyye, 2000), 12 vd.

⁴⁸ Ebû Sünne, *en-Nazariyyetu'l-âmmе li'l-muâmelât fi'ş-şeriatil-İslâmiyye*, 56 vd.

⁴⁹ Mustafa Yayla, *İslam Hukukunda İnsan Hakları ve Eşitlik* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1994), 76 vd. Ayrıca fıkıh, insan hakları ilişkisi için bkz. İzzet Sargın, "İslam Hukuk Düşüncesi Bağlamında İnsan Hakları ve Devletin Bütünlüğü", *İnsan Hakları ve Din (Sempozyum)* (Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları, 2010), 92 vd. İslam'ın insan hakları kuramına yaklaşımı için bkz. Mehmet Birsin, *İslam Hukukunda İnsan Hakları Kuramı* (İstanbul: Düşün Yayınları, 2012).

eserlerde insan haklarının diğer haklarla ilişkisine pek fazla değinilmediği gibi bunları diğer hak gruplarıyla birlikte ele alan bütüncül ve kapsamlı bir hak tasnifine de rastlanmamaktadır.⁵⁰

Gerçekten de insan haklarının, genel hak sistematiği içinde neyeye yerleştirileceği hususu oldukça problemlidir. Buradaki zorluğun sebebi insan haklarının ahlaki temellendirmelerle hukukun dışına çıkarılması, fıkıhın meseleci metodu neticesinde oluşan klasik hak tasniflerinin niteliği ve bazı hakların taabbudî özellik taşımasıdır. İnsan haklarını, Allah hakları çerçevesinde değerlendirebilmek için bu haklarda ibadet, meûnet ve ukûbet anlamlarından en az birinin olması, kamu menfaatine taalluk etmesi, ıskat edilememesi veya ihlalinin had cezalarıyla düzenlenmesi gerekir. Bunları kul hakkı çerçevesinde değerlendirebilmek için ise şahısların özel menfaatlerine taalluk etmesi, kamu menfaati ile ilgili olmaması ve ıskat edilebilmesi yönlerine bakmak gerekir. Bu ölçütler çerçevesinde insan haklarını incelediğimizde insan haklarının tamamını Allah veya kul hakları kategorilerinden birisinin kapsamında değerlendirmek mümkün görünmemektedir. Çünkü, Allah ve kul hakkı ayırımında kullanılan kriterler birçok insan haklarında birlikte bulunmaktadır. Dolayısıyla insan haklarında hangi hakkın baskın olduğunun tespiti büyük önem taşımaktadır. Kuşkusuz her bir insan hakkını bu açıdan tek tek tahlilini yapmak bir makalenin sınırlarını aşar. Bununla birlikte burada kabaca bir sınıflama yapmak gerekirse, günümüz insan haklarıyla ilgili yaygın gruplandırma dikkate alınarak temel hak ve hürriyetler (kişisel kamu hakları) ile siyasal kamu haklarını, nitelikleri gereği Allah haklarının galip olduğu karma haklar çerçevesinde, sosyal ve iktisadi hakları ise kul hakkının galip olduğu karma haklar çerçevesinden değerlendirmek mümkündür.

Bu noktada önemle belirtmek gerekir ki, bazı hak türlerinin hangi kapsamda değerlendirileceği hususu sadece İslam hukukunda

⁵⁰ Örnek olarak bkz. Cemâleddin Zarâbüzû, *Hukûku'l-insan fî'l-İslâm* (Riyad: Vezâratu's-Suûni'l-İslâmî ve'l-Evkâf ve'd-Da've ve'l-İrşâd, 1437), 339 vd. Abdüllatif b. Saîd el-Gâmîdî, *Hukûku'l-insân fî'l-İslâm* (Akademiyyetu Nâyifi'l-Arabiyye li'l-Ulûmu'l-Emniyye, 2000), 29; Yayla, *İslam Hukukunda İnsan Hakları ve Eşitlik*, 114 vd. Servet Armağan, *İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), 95-222; Osman, *el-Hukûk ve'l-vâcibât ve'l-alâkâtu't-düveliyeye fî'l-İslâm*, 19 vd.

değil çağdaş hukuk sistemlerinde bile oldukça tartışmalıdır.⁵¹ Bu yüzden hem günümüz hukukunda hem de İslam hukukunda insan haklarının özellikle siyasal hakların tüm çeşitlerinin ayrı ayrı ele alınarak hangi kategoride değerlendirileceğinin tespit edilmesi büyük önem taşımaktadır.

3. İslam Hukukunda Haklarla İlgili Yeni Bir Tasnif Denemesi

Çağdaş İslam hukuku literatüründe İslam hukukundaki Allah ve kul hakları ayrımının modern hukuktaki kamu hakları ve özel haklar ayrımıyla paralellik arz ettiği şeklinde yaygın bir kabul vardır. Ancak mevcut hak tasnifleri incelendiğinde bu iki hak grubunun birbiriyle çok fazla örtüşmediği görülmektedir. Her şeyden önce bu iki ayrım değerlendirilirken her iki hukuk sisteminin üzerine kurulduğu felsefi arka plan göz ardı edilmemelidir. Kara Avrupası hukuk sisteminde kamu hakları, kamu hukukundan doğup bireyle devlet ve bireyle toplum arasındaki ilişkileri ele alır. Özel haklar ise özel hukuktan doğup insanların kendi aralarındaki ilişkileri düzenlemektedir.

İslam hukukunda ise kamu ve özel hukuk ayrımı bulunmadığından Allah ve kul hakları ayrımı hak sahibine göre yapılmıştır. Allah hakları birey ile Allah, birey ile devlet ve toplum arasındaki ilişkileri düzenlerken, kul hakları bireyler arasındaki ilişkileri düzenlemektedir. Burada kul hakları ile özel haklar örtüşüyor gibi görünse de bunun tam anlamıyla böyle olduğu söylenemez. Örneğin kişinin namus ve şerefine korunması günümüz hukuk sistemlerinde özel haklar arasında yer alırken İslam hukukunda Allah hakkının galip olduğu müşterek haklar arasında yer almaktadır. Yine günümüz hukukunda velâyet hakkı, özel hakların bir türü olan şahıs varlığı hakları kapsamında iken İslam hukukunda Allah haklarının galip olduğu müşterek haklardan birini oluşturmaktadır.

Benzer şekilde kamu haklarının da Allah hakları ile benzer yönleri olmakla birlikte bunlar da tam manasıyla birbirini karşılamaktan uzaktır. Günümüz hukukunda kamu hakları daha çok bireylerin kamu ve devlete karşı ileri sürdüğü veya bireyi devlete karşı koru-

⁵¹ Farklı medeniyetlerin insan hakları yaklaşımlarının karşılaştırılmasıyla ilgili bkz. Recep Şentürk, "Farklı Dünya Medeniyetlerinde İnsan Hakları: İnsan Hakları Bildirgelerine Dayalı Karşılaştırmalı Bir İnceleme", *Kur'an ve Sünnete Göre Temel İnsan Hakları*, ed. Muhsin Demirci (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014), 21-51.

mayı hedefleyen temel hak ve özgürlükler şeklinde ortaya çıkar. Halbuki Allah haklarında ibadet, meûnet ve ceza anlamlarından en az birinin hâkim olduğu kabul edilir. Bunlarda da bireyin değil kamunun menfaatinin ön planda olduğu açıktır. İslam hukukunda ilke olarak Allah haklarının yerine getirilmesi, kamu menfaatinin koruyucusu sıfatıyla devlet başkanının sorumluluğu altındadır. Bununla birlikte kamu hakları, kamu düzeni ile ilgili olması ve ıskat edilememeleri açısından Allah hakları ile benzeşmektedir.⁵²

3.1. Allah Hakları

Allah hakları, şahıslara tahsis edilemeyen ve tüm insanların menfaatini ifade eden bir kavramdır. Bu haklar, çok önemli olmaları ve menfaatlerinin kamuya ait olması sebebiyle Allah'a nispet edilir.⁵³ Hukukullah olarak da ifade edilen bu haklar, Allah'ın kulları üzerindeki iman ve ibadet nev'inden hakları yanında kamu düzenini sağlamaya dönük yükümlülükleri de kapsar. Mesela zina suçu neticesinde zâniye had cezası uygulanması Allah hakkıdır. Bu cezanın uygulanması kamu otoritesinin yükümlülüğündedir. Bu uygulamadaki kamu menfaati, insanların soy ve nesebinin karışmasını önlemek suretiyle nesli korumaktır.

Allah hakları genellikle taabbudî özellik taşıdığı için illetleri akli gerekçelerle tam olarak izah edilemez. Bununla birlikte bu haklarda Allah'a ve kamuya ait olmaları sebebiyle ilke olarak af ve sulh gibi tasarruflarla ıskat da geçerli değildir.⁵⁴ Dolayısıyla devletin veya kulların bu hakların kapsamını daraltma, genişletme, kullanımını engelleme veya şahıslara tahsis etme gibi tasarruflarda bulunması kural olarak mümkün görülmez. Allah haklarının genelinde ibadet, meûnet ve ceza anlamlarından en az biri söz konusudur. Bu yönüyle kul haklarından ayrılırlar. Nitekim Molla Fenâri, bu hakları üç kavramla özdeşleştirmiştir. Bunlar, Allah'ın verdiği nimetlere şükür (ibadet), Allah'ın gazabından kaçınma (ukûbe) ve Allah'ın ihsanının devamına sebep olmadır ki Müslümanlar fitre ve zekat gibi maddi yükümlülükleri yerine getirerek Allah'ın kendileri üzerindeki nimet-

⁵² Allah ve kul haklarının değerlendirilmesi ile ilgili bkz. Midilli, "Allah Hakkı ve Kul Hakkı Arasında Hanefi Ceza Hukukunun Kamusalılığı", 70 vd.

⁵³ Allah haklarının özellikleri ile ilgili bkz. Senhûrî, *Masâdiru'l-hak fi fikhî'l-İslamî*, 1/37; Hacak, *İslam Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi*, 94-102; Bardakoğlu, "Hak", 15/142-143.

⁵⁴ Bardakoğlu, "Hak", 15/143.

lerinin devamını dilemiş olurlar (meûne).⁵⁵ Allah hakları ilke olarak ta'lil edilemediği için bunlarda illetin değişimi dolayısıyla hükmün değişimi de mümkün görülmez. Mesela, hırsızlık suçunun cezası olan had, değiştirilemez bir cezadır. Allah haklarının bireyler tarafından mubah kılınması da mümkün değildir. Zina suçu teşkil edecek şekilde bir kadın, kendisini başkalarına mubah kılamaz.

Allah haklarının bir başka özelliği, bunların ihlal edilmesi halinde resen dava açılabilmesidir. Kamu menfaatini ihlal eden suçlarda herkes davacı olabilir. Allah haklarının ihlali durumunda işlenen suçların ispat edilmesinde şüphe varsa had cezasının düşürülmesi söz konusu olur. Bu konuda ihtiyatlı davranılır. İlke olarak hâkimin kendi bilgisiyle bu tür davalarda hüküm vermesi uygun görülmediği gibi şahitler de şahitlik yapmaya zorlanamaz. Allah haklarının ihlalinde hak topluma ait kabul edildiğinden ceza, devlet tarafından yerine getirilir. Birden fazla Allah hakkı ihlalinde tek bir had cezası uygulanır. Aynı şekilde Allah hakları devredilemez.⁵⁶ Allah hakkının galip olduğu haklardan olan kazif haddi uygulanmadan üzerine iftira atılan kişi vefat etse mirasçıları onun yerine bu cezanın uygulanmasını talep edemez.⁵⁷

770 | db

Hanefî usûl eserlerinde Allah hakları, sekiz kısımda incelenir.⁵⁸ Sırf ibadet niteliği taşıyan Allah hakları, başta iman olmak üzere namaz, oruç, hac, zekât, cihat vb. yükümlülüklerdir.⁵⁹ Zekât Hanefîlerde salt ibadet kabul edilir. Diğer mezheplerde zekâtın ibadet özelliği fazla öne çıkarılmaz. Bu ihtilafın kaynağı zekâtın mala bağlı bir yükümlülük mü yoksa şahsa bağlı bir hak mı olduğu yönündeki anlayış farklılığıdır. İslam bilginlerinin çoğu zekâtı vergi niteliğinde bir yükümlülük olarak görme eğilimindedir.⁶⁰

Vergi niteliği taşıyan ibadetler de Allah hakları kapsamındadır. Hanefîlerde fitır sadakası, diğer mezheplere göre zekât bu gruba girer.⁶¹ Fitır sadakasında yükümlülük niteliği ön planda olduğu için bunun küçük çocuklar için de velileri tarafından verilmesi gerekir.

⁵⁵ Muhammed b. Hamza el-Fenârî, *Fusûlu'l-bedâi fi usûli'ş-şerâi'*, thk. Muhammed Hüseyin Muhammed Hasan İsmail (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2006), 1/301-302.

⁵⁶ Had cezasının özellikleri için bkz. Alâu'd-Dîn Ebû Bekr b. Mes'ûd el-Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi fi tertibi'ş-şerâi'* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1986), 7/55-57.

⁵⁷ Allah haklarının nitelikleri için bkz. Senhûrî, *Masâdiru'l-hak fi fikhî'l-İslamî*, 1/38-39.

⁵⁸ Serahsî, *Usûlu's-Serahsî*, 2/290; Buhârî, *Keşfu'l-esrar şerhu Usûli'l-Pezdevî*, 4/134.

⁵⁹ Serahsî, *Usûlu's-Serahsî*, 2/290; Buhârî, *Keşfu'l-esrar şerhu Usûli'l-Pezdevî*, 4/133 vd.

⁶⁰ Bardakoğlu, "Hak", 15/143.

⁶¹ Serahsî, *Usûlu's-Serahsî*, 2/292; Buhârî, *Keşfu'l-esrar şerhu Usûli'l-Pezdevî*, 4/139.

Hanefî mezhebi dışındaki mezheplere göre zekât için de aynı durum geçerlidir.

İbadet niteliği taşıyan vergiler de Allah hakları kapsamındadır. Toprak ürünlerinden alınan 1/10 oranındaki öşrün yükümlülük niteliği ön planda olmasının yanında zekât niteliği de vardır.⁶²

Yine cizye gibi ceza niteliği de taşıyan vergiler de Allah haklarına girmektedir. Haracın ise bu gruba girip girmediği İslam bilgileri arasında tartışmalıdır.⁶³

Tam ceza şeklinde olan Allah hakları, hırsızlık, zina, şarap içme ile eşkıyalık suçlarında uygulanan hadlerdir.⁶⁴ Bunlar sadece ceza mahiyetinde olup başka nitelikleri yoktur. Bu suçlar doğrudan toplumun menfaatini ihlal eden, yani kamu düzenini bozan suçlardır.

Sınırlı ceza şeklinde olan Allah hakları, bedeni veya mali cezalardan farklı olarak vârisin murisini öldürmesi gibi yeni bir mal iktisabını engelleyen cezalardır. Kendisine bir an önce miras kalsın diye miras bırakacak yakınına öldüren kişi mirastan mahrum edilir.⁶⁵

İbadet niteliği taşıyan cezalar da aynı şekilde Allah hakları kapsamında değerlendirilir. Köle azadı, fakir doyurma veya giydirme, oruç tutma gibi kefaretlar bu gruba girer. Yemin bozma, kasten oruç bozma, hata ile adam öldürme gibi fiillerde kefarete gerekir. Bu kefaretlar bir kusuru örtmesi yönüyle ibadet niteliği taşıyan cezalardır.⁶⁶

Bunların dışında Allah hakları kapsamında değerlendirilen vergi, ceza veya ibadet niteliği bulunmayan, nevi şahsına münhasır başka haklar da vardır. Ganimet ve madenlerden beytülmal hesabına alınan 1/5 oranındaki pay bunlardandır.⁶⁷

3.2. Kul Hakları

⁶² Serahsî, *Usûlu's-Serahsî*, 2/292; Buhârî, *Keşfu'l-esrar şerhu Usûli'l-Pezdevî*, 4/139.

⁶³ Serahsî, *Usûlu's-Serahsî*, 2/292; Buhârî, *Keşfu'l-esrar şerhu Usûli'l-Pezdevî*, 4/139-140.

⁶⁴ Serahsî, *Usûlu's-Serahsî*, 2/294; Buhârî, *Keşfu'l-esrar şerhu Usûli'l-Pezdevî*, 4/147.

⁶⁵ Serahsî, *Usûlu's-Serahsî*, 2/294; Buhârî, *Keşfu'l-esrar şerhu Usûli'l-Pezdevî*, 4/135.

⁶⁶ Serahsî, *Usûlu's-Serahsî*, 2/295; Buhârî, *Keşfu'l-esrar şerhu Usûli'l-Pezdevî*, 4/149.

⁶⁷ Serahsî, *Usûlu's-Serahsî*, 2/293; Buhârî, *Keşfu'l-esrar şerhu Usûli'l-Pezdevî*, 4/141.

Kul hakları, kişilerin yetki ve inhisarında olan, onların menfaatlerini koruyan haklardır.⁶⁸ Fıkıh literatüründe kul haklarının toplu bir şekilde tasnifini bulmak mümkün olmamakla birlikte konular işlenirken kul haklarıyla ilgili tasniflere de yer verildiği görülür.⁶⁹ Kul hakları, şahsa özel olup herkese karşı ileri sürülebilir. Bu hakların illeti akulla kavranabilir. Kişiler bu hakları ıskat veya devredebilirler. İslam hukuku, hak sahibine ceza ve borçlar hukukunda geniş yetkiler verir. Örneğin alacaklı alacağından vazgeçip borçluyu ibra edebilir; belirli suçlarda mağdur taraf, suçluyu affedilebilir. Bu haklar siyasi otorite tarafından ancak kamu menfaati gerekçesiyle sınırlandırılabilir. Kul haklarının ihlalinde dava yetkisi mağdur taraftadır. Bunlarda hâkim, kamu haklarında olduğu gibi resen davaya bakamaz. Bu tür davalarda şüphe, cezayı düşürmediği gibi hâkim de kendi bilgisiyle davayı hükme bağlayabilir. İkrar ile dava hükme bağlandıktan sonra ikrardan dönme de söz konusu değildir.⁷⁰

Kul hakları mali yönü olup olmamasına göre üç kısımda incelenir. Birincisi şahsiyet diğer bir ifadeyle şahıs varlığı hakları, ikincisi mali haklar, üçüncüsü de hem mali hem de şahsi yönü bulunan haklardır. Klasik fıkıh literatüründe ayrı bir hak kategorisi olarak yer almayan bu üçüncü grup hakların kapsamına günümüzde fikri ve sınaî haklar gibi hem şahıs varlığı hem de malî yönü olan haklar girmektedir.⁷¹

772 | db

3.2.1. Şahıs Varlığı Hakları

İslam hukuk literatüründe “hukûku'l-ebdân veya hukûku'l-bedeniyye” olarak yer alan şahıs varlığı hakları şahsın inhisarında olup mâli olmayan hakları içerir. Bu hakların kapsamına genel olarak şahıs ve aile hukukundan doğan haklar girmektedir.⁷² Klasik literatürde bu hakların bazı türlerine atıfta bulunulmuştur.

Mesela şahıs varlığı hakları kapsamında değerlendirilen nefse kefalet, bir kimseyi mahkemeye veya başka bir yere teslim kefil

⁶⁸ Karâfi, *Envâru'l-burûk fi envâi'l-furûk*, 1/157; Hacak, *İslam Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi*, 115.

⁶⁹ Hacak, *İslam Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi*, 109.

⁷⁰ Kul haklarının özellikleri ile ilgili bkz. Senhûrî, *Masâdiru'l-hak fi fıkhi'l-İslamî*, 39-40; Hacak, *İslam Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi*, 106 vd. Bardakoğlu, “Hak”, 15/143.

⁷¹ Hacak, *İslam Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi*, 108, 119.

⁷² Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Mâverdi, *el-Hâvî'l-kebir*, thk. Şeyh Ali Muhammed Muavvad (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1999), 12/33.

olmak anlamına gelir.⁷³ Bu tabiri genellikle Hanefiler kullanır. Diğer mezheplerde bedene veya yüze kefalet tabirleri kullanılır. Nefse kefalet hakkı, şahsa özgü bir hak olup bununla özellikle suçsuz olduğuna kanaat getirilen bir şahsın suçsuzluğunun ispatına yardımcı olunması amaçlanır. Serahsî, Hanefiler nezdinde nefse kefaletin caiz olduğunu bununla birlikte konuyla ilgili İmam Şâfiî'den caiz, zayıf ve caiz değil şeklinde üç farklı görüşün nakledildiğini belirtir.⁷⁴ İbn Kudâme, İmam Şâfiî'nin nefse kefaleti zayıf gördüğünü belirterek, zayıf ibaresiyle neyin kastedildiğini açıklamaya çalışır. O, netice olarak mala veya borca nasıl kefil olunabiliyorsa nefse de kefil olunabileceği kanaatini ifade eder.⁷⁵ Şâfiîler, genel olarak nefse kefaleti caiz görme eğilimindedir.⁷⁶

Birinin vekili olmak veya birini vekil tayin etmek, hukuki bir hak olarak kabul edilir. Klasik literatürde vekâlet konusunun işlendiği bölümler mevcuttur. İslam hukukundaki tüm akitleri kişi bizzat kendisi yapabileceği gibi tayin ettiği vekil de yapabilir.⁷⁷ Birini vekil tayin etmek için gerekli şartlar literatürde geniş bir şekilde ele alınmıştır.⁷⁸

Evliliği sonlandırma, talak hakkı olarak nitelendirilir. Nikah akdi talak, fesih, tefrik, muhâlaa ve ölüm sebebiyle sona erer. Talak, tek taraflı irade ile boşama manasındadır. Bu tasarruf, nikah akdiyle kadının mut'ası üzerinde kurulan milk nitelikli yetkileri kaldırır. Koca ric'î talakla eşinden boşanmışsa onun iddet içinde geri dönerek evliliğini devam ettirme hakkı vardır. Buna ric'at hakkı denir. Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelîlere göre talak kural olarak ric'îdir. Hanefîlere göre ise kinayeli lafızlarla yapılan talak, bain talaktır.⁷⁹

⁷³ Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rif, 1993), 19/162.

⁷⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, 19/162.

⁷⁵ Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed İbn Kudâme, *el-Muğnî*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî - Abdulfettah Muhammed el-Hılv (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 7/97.

⁷⁶ Râfiî, *el-Azîz şerhu'l-Vecîz el-marûf bi Şerhi'l-Kebîr*, 5/159.

⁷⁷ Kemaleddin Muhammed b. Abdülvâhid İbn Hümâm, *Fethu'l-kadîr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 7/463.

⁷⁸ Bilal Aybakan, "Vekalet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 43/1-16; Seyyid Abdülhalim Muhammed Hasan, *el-Vekâle fi şer'iatil-İslâmî* (USA: Mecmeu'l-Fukahai's-Şerîa, 2004), 61-124; İbn Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 7/463; Serahsî, *el-Mebsût*, 19/2; Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi fi tertibi's-şerâi*, 6/21; Mâverîdî, *el-Hâvî'l-kebîr*, 6/493; Şemsü'd-Dîn Muhammed b. Ahmed el-Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ marifeti meânî elfâzî'l-minhâc* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994), 3/231; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 7/196.

⁷⁹ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi fi tertibi's-şerâi*, 3/105.

Onlara göre talakın ric'î olabilmesi için sarih veya sarihe yakın lafızlarla olması gerekir. Yine ric'at hakkının kullanılabilmesi için talakın bir veya ikinci talak olması gerekir.⁸⁰

Yardım, sadâkat ve tasarruf anlamlarına gelen velâ, âzatlıktan veya muvâlât sözleşmesinden doğan hükmî akrabalık bağına ifade eder.⁸¹ Aralarında velâ bağı bulunan taraflardan her birine mevlâ denir. Velâ sözleşmesi, taraflar açısından bazı hak ve sorumlulukları da beraberinde getirir. Mevlânın vefatı halinde eğer yakın akraba yoksa cenaze namazını kıldırma, mirasını alma ve küçüklerini evlendirme hakkı diğer tarafın velâ hakkı kapsamındadır.

Hidâne hakkı, İslâm hukukunda küçüğün ve bu hükümde olan kimselerin gerektiği şekilde büyütülüp yetiştirilmesi, korunup gözetilmesi ve eğitilmesi amacıyla kanun koyucunun belli şahıslara tanıdığı hak, yetki ve sorumluluğu ifade eder.⁸² Hidâne, hem çocuğun hem de çocuğun veli veya vâsisinin hakkıdır. Bu hak çok yönlü bir yetki ve sorumluluk içerir. Nitekim çocuğun yiyecek, giyecek gibi maddi ihtiyaçlarının yanında eğitim ve terbiye gibi maddi olmayan ihtiyaçlarını da içine alır.

İstîlâd, cariyeyi ümmü veled statüsüne geçiren hukukî bir süreçtir.⁸³ Efendisinden çocuk doğuran kadın, ümmü veled diye tabir edilir. Ümmü veled de efendisinin ölümüyle birlikte hürriyetine kavuşur. İstîlâd hakkının korunması için ümmü veledin satışına veya mülkiyetinin herhangi bir şekilde başkasına geçmesine izin verilmez.⁸⁴

İtk hakkı, şeriatın belirlediği şekilde kölenin azat edilme hakkıdır. İslam, dönemin şartları gereği veya başkaca sebeplerden dolayı köleliği tamamen kaldırmamıştır. Ancak köle kaynaklarını savaşla sınırlandırarak diğer kaynaklardan köle edinmeyi yasaklamıştır.⁸⁵ Ayrıca kölelere çeşitli haklar tanımıştır. Kölenin mukâtebe (belirli bir

⁸⁰ Halil İbrahim Acar, "Talak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 39/496.

⁸¹ Şükrü Özen, "Velâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 43/11.

⁸² Ali Bardakoğlu, "Hidane" (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 17/467.

⁸³ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuki İslamiye ve İstihlatı Fıkhiyye Kamusu* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.), 4/43.

⁸⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, 7/150.

⁸⁵ Mehmet Akif Aydın - Muhammed Hamidullah, "Köle", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 26/239.

bedel karşılığında serbest kalma), tedbir (efendisinin ölümünden sonra hür olma), kefarete veya kanun zoru yoluyla azat edilme hakkı vardır. İslam, oruç ve yemin bozma, hatayla adam öldürme veya zihar gibi durumlarda kural olarak köle azadını kefarete olarak vazetmiştir.⁸⁶

Rıkk hakkı, köle açısından bir takım maddi ve manevi hakları içerirken, sahibi açısından kölesi üzerinde bir takım yetki ve sorumlulukları kapsar. Kölenin yaşamını idame ettirebilmesi için barınma, yiyecek ve giyecek gibi temel ihtiyaçlarını ifade eden nafaka hakkı vardır. Ayrıca kölenin kendisine iyi davranılma, insanca muamele görme hakkı kendisine Şâri Teâlâ tarafından tanınmıştır.⁸⁷

3.2.2. Mal Varlığı Hakları

İslam hukuku klasik eserlerinde “hukûku'l-emval” olarak geçen mal varlığı hakları şahısların malları veya kendisinden mal kastedilen inhisar ve yetkileri ifade eder.⁸⁸ Mal varlığı hakları, eşya üzerindeki en güçlü yetkiden en zayıfa doğru milk, hukûk ve ibâha şeklinde üç kısımda incelenir.

3.2.2.1. Milk

Milk hakkı, günümüz hukukunda mutlak aynî ve sınırlı aynî hakları ifade eden bir kavramdır. Milk hakkı, eşya üzerindeki en geniş yetkileri kapsar ve herkese karşı ileri sürülebilir.⁸⁹ Bu hakka sahip olan şahıslar, hakları üzerinde kanunun belirlediği sınırlar çerçevesinde isteği şekilde tasarrufta bulunabilir.⁹⁰

İslam hukukunda milk kavramı aynî hak kavramından daha kapsamlıdır. Milk tanımlarında ihtisas, tasarruf kudreti, faydalanma imkânı veren şer'î hüküm unsurları öne çıkar.⁹¹ Çağdaş hukukçu-

⁸⁶ Köleliğin sona ermesi ile ilgili bkz. Aydın - Hamidullah, “Köle”, 26/24 vd.

⁸⁷ Kölelerin hak ve sorumlulukları ile ilgili naslar için bkz. Nisa 4, 36; Buhârî, İtk, 17; Buhârî, İmân, 22, İtk 15; Müslim, Eymân, 40.

⁸⁸ Hacak, *İslam Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi*, 136.

⁸⁹ Hacak, *İslam Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi*, 154, 158; Jale G. Akipek, *Türk Eşya Hukuku (Aynî Haklar)* (Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1972), 9, 11.

⁹⁰ Milk Hacak, “Milk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2005), 30/62.

⁹¹ Hacak, *İslam Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi*, 149-150; Milk tanımları için bkz. Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi fî tertîbi's-şerâi*, 7/128; Zeynü'd-Dîn b. İbrahim b. Muhammed İbn Nüceym, *Bahru'r-râik, an Kenzi'd-dekâik* (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.), 5/278; Cürçânî, *Kitâbu't-Ta'rifât*, 228.

lardan Zerkâ milki, hukukun başkalarına karşı koruduğu, herhangi bir engel olmamak kaydıyla sahibine tasarruf yetkisi veren ihtisas şeklinde tanımlar.⁹² Günümüz İslam bilginleri arasında bu tanım kabul görmüştür.⁹³

Hanevîler, mal üzerindeki en güçlü yetkiyi ifade eden milki, milkü'l-ayn ve milkü'l-yed şeklinde ikiye ayırırlar.⁹⁴ Milkü'l-ayn, malın rakabesi üzerindeki yetkileri ifade eder. Malı zilyetliğinde bulundurma yetkisine ise milkü'l-yed denilir. Bir satım akdinde akit yapıldıktan sonra milkü'l-ayn gerçekleşmiş olur. Ancak bu milk, henüz eksik bir milktir. Mal teslim edilince milkü'l-yed de gerçekleşir ve milk tamamlanmış olur. Başka bir ifade ile milkü'l-yed, kabzla birlikte nakis milkin tam milke dönüşmesidir. Ayrıca malın rakabesinin sahibinde kaldığı rehin akdi, rehin alınan mal üzerinde milk nitelikli yetkiler kurması sebebiyle milkü'l-yed olarak nitelendirilir.

Milkü'l-ayn ve'l-menfaa, eşya üzerindeki en geniş yetkileri ifade eden tam mülkiyet anlamına gelmektedir. Bu hak bir eşyanın hem aynı (rakabesi) hem de menfaatine sahip olma durumunu ifade eder. Başka bir ifadeyle bu hak, bir ayn üzerindeki yetki ve menfaatlerin tümüdür.⁹⁵ Örneğin bir kişi bir inek satın alıp teslim alsa hem onun sütünden yani menfaatinden hem de aynından yani etinden faydalanma yetkisini elde etmiş olur.

Milkü'l-ayn bilâ menfaa, bir aynın menfaati dışında üzerindeki yetkileri ifade eder. Bunlar eşyanın maddi yapısı üzerindeki yetkililerdir. Bu eşyayı kullanma ve ondan istifade etme hakkı başkasındadır. Buna kiraya verilen evin kuru mülkiyeti örnek verilebilir.⁹⁶ Bu evden istifade hakkı kiracındır. Bu milk türüne milkü'r-rakabe de denir. Bu tür bir milk vasiyetle de kurulabilir. Bir kişi, bir malın menfaatini birine, rakabesini de başka birine vasiyet edip miras bırakabilir.

⁹² Zerkâ, *el-Medhal ile Nazariyyeti'l-iltizamâti'l-âmm*, 1/133.

⁹³ Milk kavramının analizi için bkz. Hacak, *İslam Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi*, 148 vd. Halit Çalış, *İslam Hukukunda Özel Mülkiyete Getirilen Sınırlamalar* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001), 25-30; Halit Çalış, "İslam Hukuku Literatüründe Eşya Hukukunun Temel Kavramları ve Konu ve Kapsam Açısından Milk Terimi", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 2/ (2003), 185-205.

⁹⁴ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi fî tertîbi's-şerâi*, 8/232.

⁹⁵ Hacak, *İslam Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi*, 193.

⁹⁶ Hacak, *İslam Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi*, 207.

Milkü'l-menfaa bilâ ayn, bir aynın rakabesi dışında sadece menfaati üzerindeki yetkileri ifade eder.⁹⁷ Milkü'l-menfaa, eşyanın kendisinin değil menfaatinin temlik edilmesidir. Bu temlik kirada olduğu gibi bir bedel karşılığı olabileceği gibi iâredeki gibi bedelsiz de olabilir.⁹⁸ Burada eşyanın aynı dışında menfaatinin haklara konu olması söz konusudur. Örneğin bir ev kiralandığında sadece evin menfaatine malik olunur. Onun aynına sahip olunmaz. Menfaat üzerine kurulan bu milk de ayn üzerine kurulan milk gibi güçlü yetkileri barındırır.⁹⁹

Milkü'l-intifa terimi Hanefî mezhebi dışındaki mezheplerde söz konusudur. Milkü'l-intifa, hak sahibinin kira ve iareye vermeksizin, hibe de etmemek üzere bir eşyanın menfaatlerine bizzat ve sadece kendisi intifa etmek üzere mâlik olmasıdır.¹⁰⁰ Milkü'l-menfaa ile milkü'l-intifa birbirine benzemekle birlikte milkü'l-intifada hakkın sahibine izafesi güçlüdür. Milkü'l-menfaada ise belirli bir kişiye bağlı olmaksızın menfaat üzerinde kurulan bir hak vardır. Milkü'l-menfaanın devri mümkünken milkü'l-intifanın devrine izin verilmez.¹⁰¹ Bir medresenin ihtiyaçları için vakfedilmiş bir akardan yalnızca o medrese intifa eder ve bu hakkını devredemez. Bazı mezheplere göre âriyet alanın aldığı eşya üzerindeki yetkisi, nikahla elde edilen milkü intifai'l-bud', Malikîlerde bir akarın menfaatinin vakfedilmesi durumunda medrese öğrencilerinin kaldığı odalar gibi lehdarların hakkı ile misafirin kendisine yapılan ikram üzerindeki yetkisi, Hanbelîlerde pazar yeri, yollar vb. üzerinde kendisine izin verilen şahısların kurdukları milk, daru'l-harpte üzerinde zilyetlik kurulmadan önce yiyecek maddeleri üzerindeki hak ve komşunun duvarının üzerine giriş koyma veya kanundan doğan bazı irtifaklar milkü'l-intifaya örnek verilebilir.¹⁰²

Bunların dışında gerçekte milk olmayıp milke benzerlik arz etmesi sebebiyle milk kavramıyla ifade edilen haklar da vardır. Mil-

⁹⁷ Hacak, *İslam Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi*, 194.

⁹⁸ Hacak, *İslam Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi*, 201, 203.

⁹⁹ Hacak, *İslam Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi*, 219.

¹⁰⁰ Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Haraşî, *Şerhu Muhtasarı Halil* (Bulak: el-Matbaatu'l-Kübra'l-Emiriyye, 1317), 6/122.

¹⁰¹ Muhammed Ebû Zehra, *el-Milkiye ve Nazariyyetu'l-akd* (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1996), 84.

¹⁰² Abdurrahman b. Ahmed İbn Receb, *el-Kavâid* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 196; Buhârî, *Keşfu'l-esrar şerhu Usûli'l-Pezdevî*, 2/67; Ayrıca bkz. Hacak, *İslam Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi*, 211 vd.

kül-habs, peşin alışverişlerde ayn borçlusunun, deyn borçlusuna karşı alacağını elde edinceye kadar ayn niteliğindeki edimini ifadan kaçınması anlamına gelmektedir.¹⁰³ Sözelimi peşin para ile buzdolabı almaya karar veren bir kişi, satıcı ile anlaştıktan sonra ödemeyi yapmazsa satıcının buzdolabını teslim etmeme hakkı vardır.¹⁰⁴ Milkü'd-deyn de milke benzeyen haklardandır. Özel bir milk türü olmamasına rağmen bazı kaynaklarda bu kavrama rastlanır.¹⁰⁵ Deyn, zimmette sabit olan hukuki bir vasıftır. Milkü'd-deyn ise maddi varlığı olmaması sebebiyle bir grup fakih tarafından mal olarak kabul edilmez ve hakku'l-mutâlebe olarak tabir edilir.¹⁰⁶ Onlara göre milkü'd-deyn, hak sahibine sadece talep hakkı verir. Dolayısıyla deyn üzerinde milk nitelikli yetkiler kurulamaz. Diğer gruba göre deyn hükûmî bir maldır. Bundan dolayı üzerinde milk kurulabilir.¹⁰⁷

3.2.2.2. Hukûk

Hukûk kavramıyla eşya üzerinde milk kadar güçlü olmayan haklar kastedilir. Bunlara yarı aynî haklar da denir.¹⁰⁸ Bu haklar bedelli-bedelsiz veya miras yoluyla devredilebilme, telef olduğunda tazmin etme ölçütüne göre ikiye ayrılır. Devredilebilen ve tazmin gerektirenlere müteekkid haklar, devredilemeyen ve tazmini gerektirmeyenlere mücerred haklar denir.¹⁰⁹ Bu tasnif genellikle malî haklar için yapılmıştır. Müteekkid haklar, milke yaklaşmış, mücerred haklar ise milke yaklaşamayıp soyut hak seviyesinde kalmış hakları ifade eder.¹¹⁰

Müteekkid haklar, beş grupta incelenebilir. Hakku'l-milk, kişinin bulunduğu hukuki bir durum vb. dolayısıyla sebebi oluşmuş ancak tam olarak milke dönüşmemiş yarı aynî haktır.¹¹¹ Bu hakkın

¹⁰³ Bilal Aybakan, "Hapis Hakkı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 16/65.

¹⁰⁴ Hacak, *İslam Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi*, 224 vd.

¹⁰⁵ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi fî tertîbi's-şerâi*, 7/198, 353, 6/15, 137; Buhârî, *Keşfu'l-esrar şerhu Usûli'l-Pezdevî*, 4/123; İbn Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 7/190-191.

¹⁰⁶ Abdullah b. Muhammed el-Mavsîlî, *el-İhtiyâr li Ta'lîli'l-muhtar*, thk. Mahmûd Ebû Dakîka (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1937), 2/167.

¹⁰⁷ Mehmet Akif Aydın, "Deyn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1994), 9/266; Ayrıca bkz. Hacak, *İslam Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi*, 226.

¹⁰⁸ Hacak, *İslam Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi*, 234.

¹⁰⁹ Hacak, *İslam Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi*, 125.

¹¹⁰ Ayrıntılar için bkz. Hacak, *İslam Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi*, 125 vd. Bardakoğlu, "Hak", 15/145.

¹¹¹ Hacak, *İslam Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi*, 236-237.

milke dönüşebilmesi için hukuki bir sebep veya fiil gerekir. Bu sebeple bu hakkın dış muhteva açısından milk özelliği vardır. Haku'l-milk, hukuki bir sebeple iç muhteva açısından engel kalktığında tam milke dönüşür. Hanefilerde mükâteb kölenin milkü'l-yed ve tasarruf bakımından mâliki olarak görülmesi sebebiyle kazancı üzerindeki hakkı, haku'l-milk'tir.¹¹² Kölenin eşya üzerinde milk nitelikli yetki kurabilmesi için kölelikten kurtulması gerekmektedir. Efendisi, mükâteb kölenin rakabesine mâliktir. Dolayısıyla efendisinin mükâteb kölesinin kazancı üzerindeki hakkı da haku'l-milk'tir.¹¹³ Bunun milke dönüşebilmesi için mükâtebin vadettiği ücreti zamanında ödememesi gerekir.

Babanın çocuğunun malı üzerindeki hakkı Şâfiîlerde haku'l-milk iken Hanefilerde babanın, çocuğunun malı üzerinde herhangi bir hakkı veya yetkisi yoktur.¹¹⁴ Hanefilere göre bir baba, oğlunun cariyesiyle evlenebilir. Çünkü oğlunun malı üzerinde milk nitelikli bir hakkı yoktur. Şâfiîlere göre ise bu caiz değildir. Çünkü babanın oğlunun malı üzerinde milk nitelikli hakkı vardır. İhraz sonrası taksimi yapılmadan gazilerin ganimet malları üzerindeki hakkı, kurduğu ağda av olduğu halde vefat eden kişinin ihramda olan varisinin bu hali devam ettiği süre boyunca av üzerindeki hakkı, Hanbelîlerde deynin terekeyi kaplaması gibi bir mâni sebebiyle taksim edilemeyen miras üzerindeki varislerin hakkı, Hanefilerde mudâribin kazanç üzerindeki hakkı veya ortaklardan her birinin payları üzerindeki hakkı, akitten sonra akdin fesh olunması ihtimaline göre satıcının mal üzerindeki hakkı, ok isabet edince yaralı hayvan üzerindeki avcının hakkı, haku'l-milke örnek olarak zikredilebilir.¹¹⁵

Haku't-temellük, kişinin bulunduğu hukuki bir durum sebebiyle tek taraflı iradesini kullandığında bir ayn ya da menfaat üzerinde milk nitelikli bir hak sahibi olmasını sağlayan yetkidir. Haku't-temellükün ne iç ne de dış muhteva yönüyle milk özelliği vardır. Bu hakkın milke dönüşebilmesi için hukuki bir işlem olan irade beya-

¹¹² Serahsî, *el-Mebsût*, 7/158.

¹¹³ Serahsî, *el-Mebsût*, 7/213.

¹¹⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, 5/122, 17/115.

¹¹⁵ Ebû'l-Leys Muhammed b. Ahmed es-Semerkindî, *Tuhfetu'l-fukaha* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994), 3/299; İbn Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 5/479; Abdurrahman b. Ahmed İbn Receb, *Takrîru'l-kavâid ve tahrîru'l-fevâid*, thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âl Selman (el-Huber: Dâru İbn Affân, 1419), 2/259; Serahsî, *el-Mebsût*, 2/154, 13/129; Ayrıca bkz. Hacak, *İslam Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi*, 236 vd.

nına ihtiyaç vardır.¹¹⁶ Akdi yapanın, akdi feshederek milkinden çıkan şeyi geri alma hakkı, yani ayıp muhayyerliği, hakku't-temellüktür. Çünkü kişinin sattığı malı geri alabilmesi iradesiyle gerçekleşen ve hukuki bir işlem olan fesh ile gerçekleşmektedir. Hakku't-temellükte tek taraflı irade beyanı, bu hakkın milke dönüşmesinde önem arz etmektedir. Bu çerçevede değerlendirilen hakların büyük bir kısmı mücerred hak olarak kabul edilirken bir kısmı da müteekkid hak olarak değerlendirilir. Bu farklılık fakihlerin hakku't-temellükün bir kısmını zayıf hak diğer bir kısmını da güçlü hak olarak nitelendirmesinden kaynaklanmaktadır.

Şâfiî ve Hanbelîlerde müteekkid bir hak olan mudâribin taksimden önce kazanç üzerindeki hakkı, gazilerin taksimden önce ganimet üzerindeki hakkı, mevât arazinin etrafını çitle çevirenin veya böyle bir arazi, ihya için kendisine ikta edilen kişinin arazi üzerindeki hakkı, Şâfiî ve Hanbelîlerde bir görüşe göre lukatayı bulanın lukata üzerindeki hakkı, Hanbelîlerde mûsinin ölümünden sonra mûsa leh için doğan hak, Hanbelîlerde bir görüşe göre kişinin kendi toprağında biten ot vb. mubah şeyler veya arazisi üzerinde kendiliğinden yakalanan av ya da balık üzerindeki hakkı, taksimden önce malını aynıyla ganimet içinde bulan gazinin hakkı, birleşmeden önce eşini boşayan erkeğin mehir üzerindeki hakkı, hakku't-temellükün örnekleri arasında yer alır.¹¹⁷

Hakku'l-intifa, Hanbelî hukukçuları tarafından kullanılan bir terimdir. Diğer mezheplerde bu hak çeşidine değinilmemiş, milkü'l-intifa gibi başlıklar altında incelenmiştir. Kaynaklarda hakku'l-intifanın üç türü zikredilmektedir. Bunlar bir kimsenin, zararı olmamak kaydıyla komşusunun duvarına giriş koyma hakkı, zorunlu kalındığında başkasının arazisinden veya su kanalından atık ya da temiz su akıtma hakkı, hasattan önce ekili arazinin satılması durumunda arazinin önceki sahibinin hasat zamanına kadar arazi üzerindeki hakkıdır.¹¹⁸ Bu hak kanundan doğan bir hak türüdür. Dolayısıyla bu hakkın bir bedel karşılığında hak sahibi tarafından satın

¹¹⁶ Hacak, *İslam Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi*, 240.

¹¹⁷ İbn Receb, *Takrîru'l-kavâid ve tahrîru'l-fevâid*, 1/189, 2/265; Abdülkerim b. Muhammed el-Lâhim, *Şerhu Tuhfeti ehli't-taleb fi tecrîdi usûli kavâidi İbn Receb* (Riyad: Dâru Kunûzi İşbiliye, 2010), 285; İbn Receb, *el-Kavâid*, 189-191; Ebû Muhammed Abdullah b. Yusuf el-Cüveynî, *el-Cem ve'l-fark*, thk. Abdurrahman b. Selâme İbn Abdullah (Beyrut: Dâru'l-Cil, 2004), 3/41; Ayrıca bkz. Hacak, *İslam Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi*, 240 vd.

¹¹⁸ İbn Receb, *el-Kavâid*, 191.

alınması söz konusu değildir. Zaten kendisinden talep edilen şey, onun kanuni yükümlülüğüdür. Haku'l-intifanın gücünü kanundan alması hasebiyle İbn Receb, bu hakkı, hukûk içinde haku'l-milk ve haku't-temellükten sonra üçüncü sırada inceler.¹¹⁹

Haku'l-ihstias, herhangi birinin milki altında olmayıp bir bedel karşılığında devretme imkânı da bulunmayan bir menfaatin, zahmetiyle birlikte hak sahibine özgülenmesinden ibarettir. Av veya bekçilik yapmak üzere eğitilen köpek gibi.¹²⁰ Köpeğin alım satımı mütekavvim bir mal olmaması sebebiyle mümkün değildir. Ancak onun sağlayacağı fayda, ona bakıp eğitene tahsis edilir. Bu hak çeşidi Hanefî mezhebi dışındaki mezheplerde söz konusudur. Bu mezheplerde muhterem şeyler üzerinde milk nitelikli yetkiler kurulamaz, yalnızca menfaati üzerinde ihtisas nitelikli yetkiler kurulabilir. Burada ihtisas ile milk arasındaki ortak nokta zilyetliktir. İhtisasa konu olan şey bir bedel karşılığında devredilemese de mirasa konu olur. Gasp edildiğinde tazmini gerekir. Haku'l-ihstias türleri, meytenin yağı, derisi veya hamr gibi şeyler üzerindeki haklar, mescitlerde üzerinde oturan yerdeki hak, göçebelerin konakladıkları yerler üzerindeki hakları, mevât arazi çevrelendiğinde üzerinde oluşan hak, çarşı ve pazarlarda önce gelenlerin yerleştikleri yer üzerindeki hakları, milk altındaki gayrimenkullerin çevresinde bulunan yol, kuru, himâ ve meydan gibi yerler üzerinde gayrimenkul sahiplerinin hakları şekilde sıralanabilir.¹²¹

db | 781

Haku't-taalluk, bir hakkın kullanılması için hak sahibine ayn üzerinde tanınan yetkililerdir.¹²² Bunlar doğrudan borçlu konumundaki kişinin zimmetinde sabit olmayıp bu kişiye ait belirli bir eşya üzerinde kurulu olan alacaklardır.¹²³ İslam hukukunda deyn ile ayna taalluk eden deyn birbirinden ayrılır. Deyn zimmette sabit bir vasıftır. Ancak bir alacağa karşılık rehin alınan bir mal söz konusu olduğunda deyn artık bu mala bağlıdır. Bu mal devredilse veya borçlu ölse bu durum değişmez. Rehin alan bu malda alacağını tahsil etmek üzere tasarrufta bulunabilir. Bu özelliğinden dolayı bu

¹¹⁹ İbn Receb, *el-Kavâid*, 191; Ayrıca bkz. Hacak, *İslam Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi*, 256 vd.

¹²⁰ İbn Receb, *el-Kavâid*, 192.

¹²¹ İbn Receb, *el-Kavâid*, 192; Ayrıca bkz. Hacak, *İslam Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi*, 244 vd.

¹²² İbn Receb, *el-Kavâid*, 193; İbn Receb, *Takrîru'l-kavâid ve tahrîru'l-fevâid*, 2/276.

¹²³ Hacak, *İslam Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi*, 249.

yetkiyi ayna tâbi hak olarak nitelendiren hukukçular da vardır.¹²⁴ Hanefilerde rehin üzerinde kurulan yetkiler milk seviyesinde görülür. Ancak bu milkü'l-ayn veya milk'ür-rakabe değildir. Bu yetki, milkü'l-yed veya milkü'l-habstir.¹²⁵ Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelîlerde rehin alanın rehin üzerindeki hakkı, müessir fiilde bulunan köle dolayısıyla oluşan tazmin borcunun kölenin mâli değerine taalluku, alacaklıların hakkının tereke üzerine taalluku, mûsa leh'in hakkının mala taalluku, zekâtın nisap miktarı mala taalluku, hakku't-taallukun örnekleri arasındadır.¹²⁶

Mücerred haklar ise iki kısımda ele alınabilir. İlki mücerredü hakkı't-temellük, fesih gibi bir irade beyanıyla kullanılan bir haktır. Ayıp muhayyerliği dışında şart ve görme gibi muhayyerlikler bu kategoride mütalaa edilir. Ayıp muhayyerliği, verasetle intikal etmesi sebebiyle müekked bir hak olarak kabul edilmiştir.¹²⁷ Gabin, garar, meclis muhayyerlikleri ve hıyâru'l-ıtk devredilememe özelliğinden dolayı mücerred hak olarak kabul edilebilir. Milk doğuran akitlerde kendisine icap yöneltilen kişinin kabul hakkı, Hanefilerde babanın oğlunun malı üzerindeki hakkı, kendisine boşama yetkisi verilen kadının boşama hakkı, şuf'a hakkı sahibinin hisse üzerindeki hakkı, vârisin ve mûsâ leh'in taksim öncesi tereke üzerindeki hakkı, Hanefilerde hata ile öldürme fiili ya da müessir fiil işleyen köle üzerinde mağdur ya da yakınlarının hakkı, ihraz öncesi ganimet üzerindeki hak, hibeden rücu hakkı bu grupta değerlendirilebilir.¹²⁸

İkincisi irtifak hakları olup bunlar gayri menkule bağlı haklardır. Hanefilerde hakku'l-murûr, hakku's-şirb ve hakku'l-mesîlin mü-

¹²⁴ Senhûrî, *Masâdiru'l-hak fi fihî'l-İslâmî*, 51; Sa'd, *el-Medhal ile'l-kânûn nazariyyetu'l-hak*, 75 vd. Zevâvî, *el-Medhal li ulûmi'l-kanûniyye nazariyyetu'l-hak*, 18 vd.

¹²⁵ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi fi tertîbi's-şerâi*, 6/161.

¹²⁶ İbn Receb, *Takrîru'l-kavâid ve tahrîru'l-fevâid*, 2/276-277, 279-280; Ayrıca bkz. Hacak, *İslam Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi*, 249 vd.

¹²⁷ İbn Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 2/359; Ebû Zekeriyâ Yahya b. Şeref en-Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb (mea tekmileti's-Subkî ve'l-Mutî)* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 12/193.

¹²⁸ İbn Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 6/254; Muhammed b. Muhammed el-Bâbertî, *el-Înâye Şerhu'l-Hidâye* (Kahire: Dâru'l-Fikr, ts.), 6/253; Buhârî, *Keşfu'l-esrar şerhu Usûli'l-Pezdevî*, 1/71, 133, 2/231, 279; İbn Receb, *Takrîru'l-kavâid ve tahrîru'l-fevâid*, 2/263; İbn Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 9/369, 4/414, 9/417; İbn Receb, *el-Kavâid*, 190; Serahsî, *el-Mebsût*, 9/130; Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi fi tertîbi's-şerâi*, 7/121-122; Ebû Abdullah Bedreddin Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî, *el-Mensûr fi kavâidi'l-fikhiyye* (Kuveyt: Vezâratu'l-Evkâf, 1985), 2/54; Ayrıntılı bilgi için bkz. Hacak, *İslam Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi*, 128 vd. Malî mücerred haklar için bkz. Sâmî Hubeylî, *el-Hukûku'l-Mücerrede fi Fihî'l-Maliyyi'l-İslâmî* (Ürdün: el-Câmiatü'l-Ürdüniyye, Külliyyetu'd-Dirâseti'l-Ulyâ, Yüksek Lisans Tezi, 2005).

cerred hak olmaları hasebiyle akardan bağımsız satılmaları mümkün görülmezken Mecelle'de bunlar müteekkid hak olarak kabul edilmiş ve bunların akardan bağımsız satılmasına izin verilmiştir.¹²⁹

3.2.2.3. İbâha

İbâha, üzerinde milk nitelikli yetkilerin veya kişi ya da kişiler lehine inhisarın kurulamadığı bir ayn veya menfaati üzerindeki tasarruf hakkıdır. En zayıf hak grubu olan ibâhanın aslında bir hak mı, yetki mi veya izin mi olduğu tartışmalıdır. Klasik fıkıh eserlerinde ibâha iki grupta incelenir. Bunlardan ilki kamu mallarından ve mubah mallardan tüketme ve kullanma yoluyla faydalanılan mubahlardır.¹³⁰ Bunların şahsa aidiyeti ve inhisarı mümkün değildir. Diğerleri, kişilerin tüketim veya kullanım izni verdiği mubahlardır. Bu mubahlar, mal varlığı hakları kapsamında üzerinde en zayıf yetkilerin kurulduğu ibâha başlığı altında değerlendirilir. Bunlar, bir aynın veya menfaatinin üzerinde sahibinin izniyle, temlik olmaksızın kurulan yetkililerdir.¹³¹ Bunlar da tüketme veya kullanma şekilde kullanılırlar. Misafirin ikram edilen yemeği yiyerek tüketmesi bu hakka örnek verilebilir. Misafir, kendisine ikram edilen yemeği ancak orada tüketebilir ve o anda bir başkasına devreder. Bir marketteki alış-veriş arabalarının müşteriler tarafından kullanılması da bu hakkın kullanımına örnektir. İbâha, devredilemeye yönüyle hibeden ayrılır. Hibe, mülkiyeti devreden bir akitir.¹³²

db | 783

Kamu malları, insanların ortaklaşa kullandığı ormanlar, ırmaklar, denizler, caddeler, yollar ve mescitler gibi devletin hüküm ve tasarrufu altında olup bireyler açısından yararlanması mubah olan mallardır. Bireyler, bu mallardan av yapma, meyve toplama, su içme, üzerinde yürüme, içinde ibadet etme vb. şekilde faydalanırlar.¹³³ Kişiler, kamu mallarından eşit ve özgür bir şekilde ortaklaşa yararlanırlar. Mubah mallar ise kamu mallarından ayrı olarak veya

¹²⁹ İbn Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 6/429; Konuyla ilgili farklı görüşler de verilmektedir. Hacak, *İslam Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi*, 129; Osman Öztürk, *Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle* (İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı, 1973), 100.

¹³⁰ İbrahim Kâfi Dönmez, "Mubah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/344.

¹³¹ Zerkeşi, *el-Mensûr fî kavâidi'l-fikhiyye*, 1/73.

¹³² Hacak, *İslam Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi*, 263 vd.

¹³³ Kamu malı kavramı ve hukukî niteliği için bkz. Hacı Mehmet Günay, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Uygulamasında Kamu Malları* (İstanbul: Şule Yayınları, 2001), 117 vd.

kamu mallarından bir yararlanma biçimi olarak ihraz yoluyla üzerinde mülkiyet tesis edilebilen mallardır. Sahipsiz mallardan elde edilen mülkiyet böyledir. Bir kişi ormanda topladığı meyveye veya avladığı hayvana mâlik olur. Mevât araziye şartlarına uygun olarak ihya eden onun mülkiyetini kazanabilir.¹³⁴

Görüldüğü üzere mubah mallar menkul ve gayrimenkul olarak iki kısma ayrılır. Menkul mallar, av hayvanları, kaynak veya yatağındaki su, sahipsiz yerlerde kendiliğinden biten otlar, kimsenin mülkünde olmayan yerlerde kendiliğinden yetişen yabancı meyve ve ağaçlar gibi üzerinde mülkiyet kurulmamış herkesin istifadesine açık mallardır. Gayrimenkul mallar ise mevât arazi gibi henüz özel mülkiyete geçmemiş ancak ihya yoluyla özel mülkiyet haline gelebilen malları ifade eder.¹³⁵

3.2.3. Şahıs ve Mal Varlığı Özelliği Bulunan Haklar

Hanefî fıkıh eserlerinde eşya üzerindeki en güçlü yetkileri ifade etmek üzere milk kavramı kullanılmıştır. Bu sebeple bu çalışmada da telif, ticari unvan, marka, patent vb. gibi fikrî ve sınai mülkiyet haklarını ifade etmek üzere milkü'l-fikr kavramı kullanılacaktır. Bu haklar, günümüzde mülkiyet hakkı gibi güçlü yetkileri barındırmaktadır. Milkü'l-fikr hem mâli hem de şahsî yönü bulunan ve bu sebeple de hem mal varlığı hem de şahıs varlığı hakları arasında mütalaa edilen bir hak çeşididir. Bu hak sahibinin, eseri üzerindeki hakkı çift yönlüdür. Onun hem manevi nitelik taşıyan ve parayla ölçülemeyen hakları, hem de mâli nitelik taşıyan hakları vardır. Eser üzerindeki manevi haklar, eserin kamuya arz edilmesi, eserin yapımına izafe edilmesi, sahibinden izinsiz kopyalanmaması gibi eser üzerindeki yetkiyi içerir. Bir eserin müellifinden gayrısına izafe edilmesi, intihal, fikir çalma, başkasına ait bir bilgiyi kaynak göstermeksizin kullanma, bu hakkın ihlali anlamına gelmektedir. Mali haklar ise eseri çoğaltarak satma, isim veya marka hakkını bir bedel karşılığında devretme gibi yetkilerden oluşur.¹³⁶

¹³⁴ Kamu alanındaki ibâhalar için bkz. Hacak, *İslam Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi*, 265 vd.

¹³⁵ Günay, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Uygulamasında Kamu Malları*, 49, 63.

¹³⁶ Ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. Hacı Mehmet Günay, "Mal Varlığı Kavramı ve Yeni Gelir Kalemlerinin Zekâtı", *Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 571.

Milkü'n-nikah, içinde nafaka, mehir, miras gibi malî yükümlülükleri de barındırması sebebiyle mal varlığı hakkı, aile kurma yönüyle de şahıs varlığı hakkı özelliği gösteren haklardandır. Klasik literatürde nikah, ibadetlere yakın bir tasarruf olduğu için ibadetlerden hemen sonra işlenir. Nikah, maksadı yönüyle Müslüman bireylerin ve İslam'ın varlık sebebi olarak görülür.¹³⁷ Hanefiler nikahı, hak olarak milk kadar güçlü gördükleri için milkü'l-mut'a olarak nitelendirirler. Nitekim nikah akdi, kadının mut'ası üzerinde milk nitelikli yetkilerin kurulmasını sağlamaktadır.¹³⁸ Hanefilerde nikah akdinin konusu, diğer mezheplerin aksine kadının kendisi değil mut'asıdır. Erkek milk nitelikli bu hakkı nikah akdi ile elde eder. Ayrıca klasik fıkıh doktrinine göre kişinin cariyesi üzerinde de böyle bir hakkı vardır. Buna istifraş hakkı denir.¹³⁹ Bu hak, klasik fıkıh eserlerinde milkü'l-yemîn olarak da ifade edilir. Hakkın dış muhtevası gereği bu haklar başkalarına karşı korunur. Nikahtan kasıt, aile kurmak ve neslin devamını sağlamaktır.

3.3. Müşterek Haklar

3.3.1. Allah Hakkının Galip Olduğu Müşterek Haklar

Bunlar, Allah hakkı ve kul hakkının müşterek olup Allah hakkı niteliklerinin daha çok bulunduğu haklardır. Bu tür haklarda kişilerin yetkileri sınırlıdır. Bu tür hakların hem yaratıcıya karşı sorumluluk hem de kamu menfaatini ilgilendiren yönleri bulunmaktadır. Kişilerin Allah'a karşı sorumlu olmaları, bu hakların özüne dokunulamayacağı şeklinde anlaşılabilir. Bu, İslam'ın kulluk ve emanet anlayışıyla bütünlük arz ettiği gibi modern hukuktaki insan hakları telakkisiyle de uyum içindedir. Dolayısıyla temel insan hak ve hürriyetleri de genel anlamda bu kapsamda değerlendirilir. Kişiler kendi tasarruflarıyla bu hakları ıskat edemez ve bunlar üzerinde diledikleri gibi tasarrufta bulunamazlar.¹⁴⁰

Mesela müşterek haklar kapsamında değerlendirilen velâyet, fıkıhta rızası olup olmadığına bakılmaksızın bir sözün başkası hak-

¹³⁷ İbn Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 3/184.

¹³⁸ İbn Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 3/182 vd.

¹³⁹ İstifraş kişinin cariyesinden cinsel istifadesi anlamına gelir.

¹⁴⁰ Serahsî, *Usûlu's-Serahsî*, 2/289 vd. Buhârî, *Keşfu'l-esrar şerhu Usûli'l-Pezdevî*, 4/134; Hacak, *İslam Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi*, 111; Bardakçıoğlu, "Hak", 15/143.

kında geçerli ve sonuç doğurucu olması demektir.¹⁴¹ Bu hak, eda ehliyeti olmayanların, şahısları veya malları üzerindeki şer'i yetkiyi ifade eder. Velayet genellikle ikiye ayrılarak ele alınır. Velâyet-i âmme, kendisine devlet yönetimi, kadılık, hisbe görevi verilenlerin sahip oldukları hak ve yetkiyi ifade eder. Velâyet-i hâssa ise başta küçükler olmak üzere eksik ehliyetliler veya ehliyeti bulunmayanlar üzerindeki yetkilerle kızların evlendirilmesi konusundaki yetkiyi anlatır.¹⁴² Kızların evlendirilmesi konusundaki velâyet mezhepler arasında tartışmalıdır. Küçükler ve akıl sağlığı yerinde olmayanların velileri, onlar adına tasarrufta bulunma ve mallarını idare etme hususunda yetkilidirler. Küçüklerin velâyet hakları öncelikle babalarına aittir.¹⁴³ Velayet hakkında Allah hakkı daha baskındır. Bu hakkın iskat edilememesi, şartlarını haiz olanın devlet başkanlığı görevinden imtina edememesi, neslin ve ehliyeti haiz olmayanların haklarının korunması gereği gibi hususlar bu tezi desteklemektedir.

786 | db

Mağdurun müfteri üzerinde hakkı bulunmakla birlikte kamu menfaati sebebiyle kazif hakkında Allah hakkının galip olduğu kabul edilmiştir.¹⁴⁴ Zira kişilik hakkı olan namus hakkının ihlali toplumun ifsadına sebep olur. Bu durumda uygulanan ceza toplumun ifsadının önlenmesine dönüktür.¹⁴⁵

Nesebin korunması ve iddet hakkı da Allah hakkının galip olduğu haklar kapsamında düşünülebilir. Nesebin sübutu, baba ve çocuğun menfaatlerini ilgilendirdiği için kul hakları, neslin korunmasını hedeflediği için de Allah hakları kapsamında değerlendirilebilir. Nesebin sübutu, evlenme engeli oluşturması, nafaka, velâyet ve mirasçılık gibi hukuki sonuçlar doğurur. Bunlar şahıs varlığı hakları içerdiği gibi malî haklar da içermektedir. Bu haklardan tarafların vazgeçmesi, hukuki bir sonuç doğurmaz. Bu durum kamu düzeyinin korunmasıyla da ilgilidir.¹⁴⁶ İddet ise nesebin subûtu ve neslin karışmaması amacına matuftur. Dolayısıyla kadınların iddet beklemesi, onların hem hakkı hem de sorumluluğudur. İddet hakkı, kişi-

¹⁴¹ Yunus Apaydın, "Velâyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 13/16.

¹⁴² Apaydın, "Velâyet", 13/16.

¹⁴³ Serahsî, *el-Mebsût*, 5/207.

¹⁴⁴ Serahsî, *Usûlu's-Serahsî*, 2/289.

¹⁴⁵ Hacak, *İslam Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi*, 111.

¹⁴⁶ İbrahim Kâfi Dönmez, "Nesep", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 32/573.

ler tarafından düşürülememesi sebebiyle Allah hakkının galip olduğu bir hak olarak nitelendirilmiştir.¹⁴⁷

İnsan haklarından negatif statü hakları da denilen kişisel kamu haklarının, doğrudan kamu düzeni ile ilgili olmaları, ayrıca vazgeçilmez nitelikte olup ıskatlarının mümkün olmamaları yönüyle Allah hakkının galip olduğu müşterek haklar çerçevesinde değerlendirilmek daha isabetli görünmektedir.¹⁴⁸ Kamu hukukundan doğan kişisel haklar, kişisel çevreye diğer kişilerin ve devletin karışmaması amacına yönelmiştir.¹⁴⁹ Ayrıca bu haklar, devlet güvencesi altındadır. Bu haklara yaşama hakkı, kişi hürriyeti ve güvenliği hakkı, seyahat hakkı, kendi bedeninden faydalanma ve kendi bedeni üzerinde tasarrufta bulunma hakkı, kişi ve konut dokunulmazlığı hakkı, insanın beden ve ruh sağlığını koruma hakkı, özel hayatın gizliliği hakkı örnek verilebilir.¹⁵⁰

Yaşam hakkı, temel hak ve hürriyetlerden olup kişinin canının dokunulmazlığını ifade eder. Hâkim kararı ve nefsi müdafaa dışında başkalarının bu hakkı ihlal etmesi mümkün değildir. Canını korumak, kişinin hem hakkı hem de Allah'a karşı bir sorumluluğudur. İnsanın beden ve ruh sağlığını koruma hakkı, kendi bedeninden faydalanmayı da içerir.¹⁵¹ Kişinin bedeni üzerinde ondan istifade hakkı, Allah'ın da ibadet hakkı vardır. Dolayısıyla kişi, kendi bedeninin mâliki olmayıp o, Allah tarafından kendisine istifade üzere verilen bir emanettir. Kişi kendi bedeni üzerindeki hakkını, Şârinin belirlediği sınırlar çerçevesinde kullanabilir. Bu hak kısas ve hadlerle korunmuştur. Kişinin kendi isteği dahi, bedenine zarar vermeyi mubah hale getiremediği gibi kadının rızası da zinayı mubah haline getiremez.

Allah hakkının baskın olduğu din ve vicdan hürriyeti, kişilerin istediği dini seçme, o dinin ibadetlerini yapma haklarını kapsar. Şâri Teâlâ insanları dinlerini seçmeleri konusunda serbest bırakmıştır. Dolayısıyla bu hak ıskat edilemez. Klasik fıkıh eserlerinde İslam ülkesinde yaşayan gayri Müslimlerin statüsü, hak ve sorumlulukları ayrıntılı bir şekilde düzenlenmiştir.¹⁵²

¹⁴⁷ Buhârî, *Keşfu'l-esrar şerhu Usûli'l-Pezdevî*, 4/161.

¹⁴⁸ Bardakoğlu, "Hak", 15/142.

¹⁴⁹ Bilge, *Hukuk Başlangıcı*, 176.

¹⁵⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Armağan, *İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, 95 vd.

¹⁵¹ Hacak, *İslam Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi*, 112.

¹⁵² Armağan, *İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, 126 vd.

Literatürde devlet başkanlığının Allah ve kul haklarının birleştiği hukûku'l-âmmeden kabul edilmesi, devlet yönetimiyle ilgili olan siyasal hakların da Allah hakkının galip olduğu müşterek haklar içinde değerlendirilmesini gerektirmektedir. Seçme ve seçilme hakkı, yönetimde yer alma hakkı bunlara örnek verilebilir. Devlet yönetimine katılmayı gerektiren bu haklara katılma hakları da denir.¹⁵³ Mâverdî, imametın hukûku'l-âmmeden olduğunu, hukûku'l-âmmenin de kul haklarıyla Allah hakkının birleştiği müşterek haklardan olduğunu belirtir.¹⁵⁴ Bu sebeple devleti yönetme görevinden imtina etmek caiz değildir. Devlet başkanının hem Allah haklarını hem de kul haklarını korumakla yükümlü olması, kamu menfaatiyle de doğrudan ilgilidir.

3.3.2. Kul Hakkının Galip Olduğu Müşterek Haklar

Bunlar, Allah hakkı ile kul hakkının müşterek olduğu ancak kul hakkı niteliğinin baskın bulunduğu haklardır. Allah ve kul haklarının birleştiği durumlarda af veya ıskat yetkisi kula verilmişse ve bu yetki verasetle intikal ediyorsa kul hakkının galip olduğu kabul edilir.¹⁵⁵

Milkü'l-kıyas, kul hakkının galip olduğu kabul edilen bir hak-
tır.¹⁵⁶ Özellikle Hanefî ve Şâfiî mezhebi literatüründe kıyas gerekti-
ren suçlarda mağdur yakınlarının hakkı milk olarak nitelenmiştir.
Burada suçlunun kıyas edilecek bedeni veya organı üzerinde mağ-
dur yakınlarının milk nitelikli yetkiye sahip olduğu varsayılır. Bu-
nun nedeni kıyasın kul hakları kapsamında değerlendirilen güçlü
bir hak olmasıdır. Buna göre mağdurun yakınları kıyas isteyebilir
veya kıyas hakkından diyet karşılığı veya bedelsiz vazgeçebilir. Bu-
rada kamu menfaati ikincil öneme sahiptir.

Kadının mehir hakkı da kul hakkının baskın olduğu müşterek
haklardandır. Nitekim kadın kendi rızasıyla mehir hakkını ıskat
edebilir. Ancak kadının korunması yönüyle bu hakta, kamu menfaa-
ti de vardır.

Zerkeşî, ruhsat verilen hususları da kul hakkının galip olduğu
Allah haklarından saymaktadır. O, kişinin ikrahtan dolayı küfrünü

¹⁵³ Bilge, *Hukuk Başlangıcı*, 176.

¹⁵⁴ Mâverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, 28.

¹⁵⁵ Hacak, *İslam Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi*, 112.

¹⁵⁶ Serahsî, *Usûlu's-Serahsî*, 2/296.

ikrar etmesini, hastalıktan dolayı ipek elbise giymesini ve bir özrü dolayısıyla teyemmüm yapmasını bunlara örnek olarak gösterir.¹⁵⁷

Günümüz insan hakları literatüründe pozitif haklar veya isteme hakları olarak da tabir edilen ekonomik ve sosyal hakların doğrudan kamu düzenini ilgilendirmeyip daha çok bireylerin menfaatinin öncelikle ve sahipleri tarafından ıskat edilebilmeleri dolayısıyla kul hakkının galip olduğu müşterek haklar kapsamında değerlendirilmesi mümkündür. Bu hakların devletin vatandaşlarına karşı yerine getirmesi gereken görev ve sorumluluklarını ifade etmesi, bu tezi destekler niteliktedir. Sosyal ve iktisadî kamu hakları kapsamında toprak mülkiyeti, çalışma, sözleşme, öğrenim yapma, sağlıklı yaşama, sendikal faaliyette bulunma hakları örnek olarak zikredilebilir.

Diğer taraftan dördüncü kuşak haklar olarak da adlandırılan çevre hakkı, barış hakkı, hayvan hakları gibi hususlar da özelde şahıs menfaati genelde ise kamu menfaati ile doğrudan ilgilidir. Çünkü yeryüzünde yaratılan her şey Allah tarafından insanlığın ortak hizmetine sunulmuştur. Bir kişinin çevreyi kirletmesi, hayvanlara zarar vermesi gibi davranışları diğer insanların haklarını ihlal anlamına gelmektedir. Dolayısıyla bu hakları da kul hakkının galip olduğu müşterek haklar çerçevesinde değerlendirmek mümkündür.

Sonuç

Hukukun en temel kavramlarından biri olan hak kavramı günümüz hukukunda kamu hakları ve özel haklar şeklinde ikili tasnife tabi tutulmuş olup bu ayrım klasik fıkıh literatüründeki Allah ve kul hakları ayrımıyla özdeşleştirilmiştir. Ancak bu tasnifler, benzer yönleri olmakla birlikte dayandıkları ölçütlerin farklı olması nedeniyle birbirleriyle tam olarak örtüşmezler.

Klasik fıkıh eserlerinde hak kavramı müstakil bölümlerde ele alınmamış, bu kavramla ilgili meseleler fıkıhın farklı bölümlerinde dağınık bir şekilde işlenmiştir. Modern hukukta etrafında yoğun tartışmaların yapıldığı bu kavram, fıkıh eserlerinde de esas itibarıyla ihmal edilmemiş, ancak fıkıh konularının dizim sistematığına uygun olarak farklı konularda yalnızca ilgili yönü itibarıyla ele alınmıştır. Örneğin ibadet konuları işlenirken Allah haklarına temas edilmiş ve ibadetin Allah'ın kullar üzerinde bir hakkı olduğu vurgulanmıştır. Benzer şekilde kul haklarına da muâmelât konularında

¹⁵⁷ Zerkeşi, *el-Mensûr fî kavâidi'l-fıkhiyye*, 2/65.

özellikle milk, hukuk ve ibâha ayrımı temelinde temas edilmiştir. Had ve kısas haklarına ise ukûbat konularında değinilmiştir. Ayrıca özellikle Hanefî usûl kitaplarında hüküm bahisleri içinde ve kavâid kitaplarında da muhtelif bağlamlarda hak kavramına yer verilmiştir.

Hak çeşitleri her ne kadar farklı konular içinde ele alınmış olsa da bunlar esas itibariyle birbirinden bağımsız değildir. Bu çalışmada, ekte de gösterildiği üzere muhtelif hak türleri, aralarında içlem-kaplam bağı kurularak bir tasnife tabi tutulmuştur. Çalışmanın amaçları doğrultusunda bütüncül bir yaklaşımla, klasik fıkıh eserlerindeki tasnifler kullanılarak yapılan bu tasnifte Allah ve kul hakkı ayrımı esas alınmıştır. Ayrıca her iki hakkın niteliklerinin birleştiği haklar da üçüncü bir tasnife tabi tutulmuştur.

Allah hakları literatürde sekiz kısımda incelenmiştir. Kul hakları ise klasik eserlerdeki karşılığıyla hukûku'l-ebdân (şahıs varlığı hakları) ve hukûku'l-emval (mal varlığı hakları) olarak iki ana grupta sınıflandırılmıştır. Modern dönemlerde daha fazla öne çıkan fikrî ve snâî mülkiyet hakları gibi hem şahıs hem de mal varlığı haklarının niteliklerini birlikte bünyesinde barındıran haklar ise üçüncü bir ayırmda ele alınmıştır. Söz konusu haklar milke benzer veya milk düzeyinde güçlü yetkileri içerdikleri için bu çalışmada milkü'l-fikr şeklinde bir kavramsallaştırılmıştır. Klasik fıkıh eserlerinde yer alan ve şahıs varlığı hakları kapsamına giren hak türleri de ayrı bir grup olarak tasnife dahil edilmiştir.

Çalışmada mal varlığı hakları milk, hukûk ve ibâha şeklindeki klasik üçlü tasnifi içinde ele alınmıştır. Bu ayırmda eşya üzerindeki en güçlü yetkiler milk, en zayıf yetkiler ibâha, milke dönüşmesi için hukuki işleme ihtiyaç duyan yetkiler de hukûk olarak tanımlanmıştır.

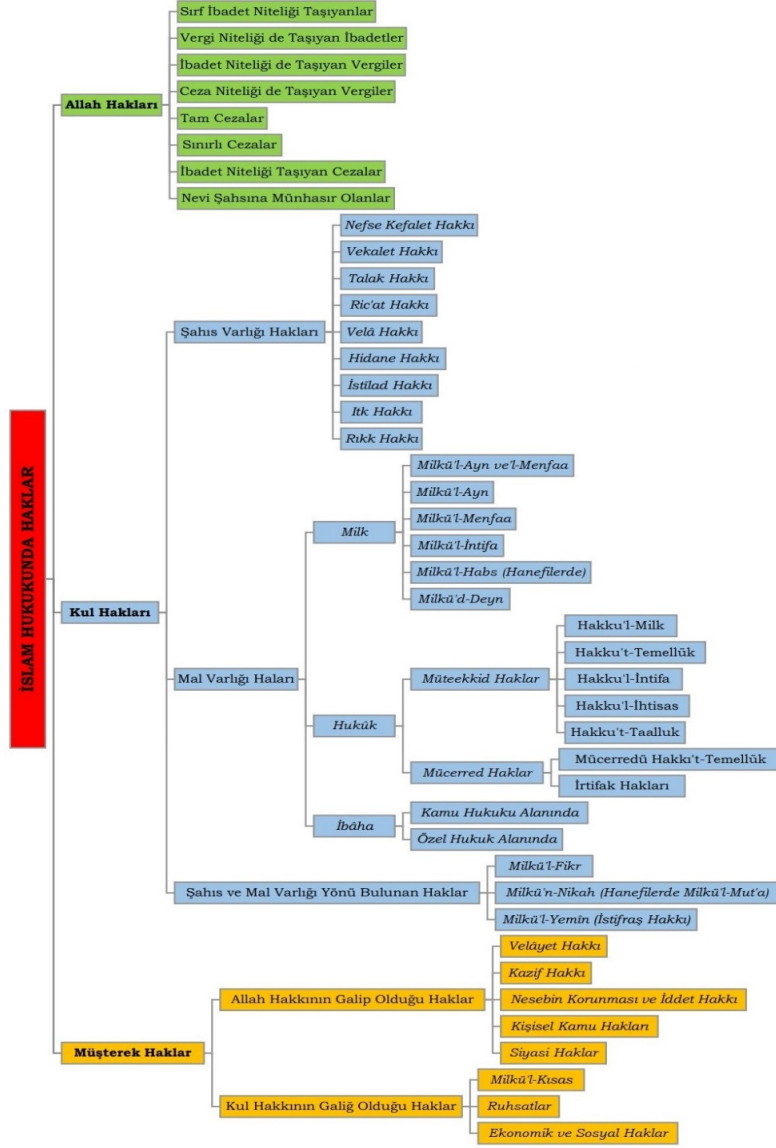
Mal varlığı hakları kapsamında değerlendirilen hukûk, literatürde devredilip devredilememesine göre müteekkid ve mücerred olarak ayrı ayrı nitelendirilmiştir. Bu kriterin birçok hak çeşidine uygulanabilmesi mümkündür. Ancak bu tasnifin daha çok malî haklara uygulandığı görülmektedir.

Günümüz insan hakları yaklaşımlarının, şer'î ölçüleri zorlayabileceği hatta dışına çıkabileceği mülâhazası saklı kalmak kaydıyla bu tasnifte nereye yerleştirileceği, üzerinde ayrıntılı çalışılması gereken bir husustur. Etrafında çokça tartışmaların yapıldığı, her geçen gün

yeni hakların eklendiği insan hakları, vazgeçilmezliği sebebiyle Allah hakkı olarak düşünölebileceği gibi bir kısmının bireysel menfaat içermesi dolayısıyla da kul hakları kapsamında değerdendirilebilir. Ancak insan haklarının birçoğunun bünyesinde, Allah ve kul hakkı niteliklerini birlikte barındırması, bunların müşterek haklar kapsamında değerdendirilmelerini gerektirmektedir. Bununla birlikte insan haklarının tek tek incelenerek hangi hakkın niteliklerinin baskın olduğunun tespit edilmesi gerekir. Çalışmamızın sınırlarını bir hayli aşan bu konuların birden çok çalışmada ayrıca incelenmesi yerinde olacaktır. Ayrıca ıskat edilememesi sebebiyle genel olarak temel hak ve hürriyetler ile siyasî hakları, Allah haklarının galip olduğu; ekonomik ve sosyal hakları ise kul haklarının galip olduğu müşterek haklar çerçevesinde değerdendirmek uygun gözökmektedir.

Ek: İslam Hukukunda Hakların Taksimi Tablosu

792 | db

KAYNAKÇA

- Acar, Halil İbrahim. "Talak". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 39. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Akipek, Jale G. *Türk Eşya Hukuku (Aynî Haklar)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 2. Basım, 1972.
- Âmidî, Seyyidu'd-Dîn Ali b. Ebî Ali el-. *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*. thk. Abdurrezzak Affî. Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, ts.
- Apaydın, Yunus. "Velâyet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 13. Ankara: TDV Yayınları, 2013.
- Armağan, Servet. *İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 8. Basım, 2015.
- Aybakan, Bilal. "Furû Fıkıh Sistematiği Üzerine". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31/2 (2006), 5-32. https://atif.sobiad.com/index.jsp?modul=makale-goruntule&id=AV_RexayoDuH9Br_b1i
- Aybakan, Bilal. "Hapis Hakkı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 16. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Aybakan, Bilal. "Vekalet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 43. Ankara: TDV Yayınları, 2013.
- Aydın, Mehmet Akif. "Deyn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 9. Ankara: TDV Yayınları, 1994.
- Aydın, Mehmet Akif - Hamidullah, Muhammed. "Köle". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 26. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Aynî, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed Bedreddîn el-. *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2000.
- Bâbertî, Muhammed b. Muhammed el-. *el-İnâye Şerhu'l-Hidâye*. Kahire: Dâru'l-Fikr, ts.
- Bardakoğlu, Ali. "Hak". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 15. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Bardakoğlu, Ali. "Hidane". C. 17. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Bilge, Necip. *Hukuk Başlangıcı*. Ankara: Turhan Kitabevi, 12. Basım, 1998.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukuki İslamiye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.
- Birsin, Mehmet. *İslam Hukukunda İnsan Hakları Kuramı*. İstanbul: Düşün Yayınları, 2012.
- Buhârî, Abdülaziz b. Ahmed el-. *Keşfu'l-esrar şerhu Usûli'l-Pezdevî*. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.
- Cevziyye, İbn Kayyım Muhammed b. Ebî Bekr el-. *İ'lâmu'l-muvakkûn*. thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âl Selman. Riyad: Daru İbni'l-Cevzi, 1423.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed b. Ali el-. *Kitâbu't-Ta'rîfât*. thk. Yayınevi Heyeti. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1983.
- Cüveynî, Ebû Muhammed Abdullah b. Yusuf el-. *el-Cem ve'l-fark*. thk. Abdurrahman b. Selâme İbn Abdullah. Beyrut: Dâru'l-Cil, 2004.
- Cüveynî, İmâmu'l-Haremeyn Abdülmelik b. Abdurrahman el-. *el-Burhân fî usûli'l-fikh*. thk. Salah b. Muhammed İbn Avida. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997.
- Çalış, Halit. "İslam Hukuku Literatüründe Eşya Hukukunun Temel Kavramları ve Konu ve Kapsam Açısından Milk Terimi". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 2/ (2003), 185-205.
- Çalış, Halit. *İslam Hukukunda Özel Mülkiyete Getirilen Sınırlamalar*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. "Mubah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 27. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. "Nesep". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 32. Ankara: TDV Yayınları, 2006.

- Düreyî, Fethî. *el-Hak ve medâ sultanu'd-devle*. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 3. Basım, 1984.
- Ebû Sünne, Ahmed Fehmi. *en-Nazariyyetu'l-âmmе li'l-muâmelât fi'ş-şeriatil-İslâmiyye*. Kahire: Matbaatu Dâru't-Te'lif, 1968.
- Ebû Zehra, Muhammed. *el-Milkiye ve Nazariyyetu'l-akd*. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1996.
- Emini, M. Emin. "Hak Kavramı". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 12/ (2004), 203-216.
http://dergisosyalbil.selcuk.edu.tr/susbed/article/download/705/657
- Fenârî, Muhammed b. Hamza el-. *Fusûlu'l-bedâi fi usûli'ş-şerâi'*. thk. Muhammed Hüseyin Muhammed Hasan İsmail. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2006.
- Feyyâmî, Ahmed b. Muhammed b. Ali el-. *el-Misbâhu'l-münir fi garîbi şerhi'l-Kebîr*. Beyrut: Mektebetu'l-İlmiyye, ts.
- Gâmîdî, Abdüllatif b. Saîd el-. *Hukûku'l-insân fi'l-İslâm*. Akademiyetu Nâyifil-Arabiyye li'l-Ulûmu'l-Emniyye, 2000.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-. *el-Menhûl min ta'likâtil-usûl*. thk. Muhammed Hasan Heytû. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 3. Basım, 1998.
- Günay, Hacı Mehmet. *İslam Hukukunda ve Osmanlı Uygulamasında Kamu Malları*. İstanbul: Şule Yayınları, 2001.
- Günay, Hacı Mehmet. "Mal Varlığı Kavramı ve Yeni Gelir Kalemlerinin Zekâtı". *Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.
- Hacak, Hasan. *İslam Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2000.
- Hacak, Milk. "Milk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 30. Ankara: TDV Yayınları, 2005.
- Haffî, Ali el-. *el-Hak ve'z-zimme*. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 2010.
- Haraşî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-. *Şerhu Muhtasarı Halil*. Bulak: el-Matbaatu'l-Kübra'l-Emiriyye, 1317.
- Hasan, Seyyid Abdülhalim Muhammed. *el-Vekâle fi şeriatil-İslâmî*. USA: Mecmeu'l-Fukahai'ş-Şerîa, 2004.
- Hubeylî, Sâmî. *el-Hukûku'l-Mücerrede fi Fikhi'l-Maliyyi'l-İslâmî*. Ürdün: el-Câmiatü'l-Ürdüniyye, Külliyyetu'd-Dirâsetil-Ulyâ, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Hûlî, Ahmed Mahmud el-. *Nazariyyetu'l-hak*. Kahire: Dâru's-Selâm, 2003.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülaziz. *Reddu'l-muhtâr alâ'd-Durri'l-muhtâr*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1992.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *Makâsîdu'ş-şeriatil-İslâmî*. thk. Muhammed el-Habîb ibn el-Hûce. Katar: Vezâratu'l-Evkâf, 2004.
- İbn Hümâm, Kemaleddin Muhammed b. Abdülvâhid. *Fethu'l-kadîr*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed. *el-Muğni*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki - Abdulfettah Muhammed el-Hilv. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükrim b. Ali Cemaleddin. *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sâdir, 1414.
- İbn Nuceym, Zeynü'd-Dîn b. İbrahim b. Muhammed. *Bahru'r-râik, an Kenzi'd-dekâik*. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.
- İbn Receb, Abdurrahman b. Ahmed. *el-Kavâid*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.
- İbn Receb, Abdurrahman b. Ahmed. *Takrîru'l-kavâid ve tahrîru'l-fevâid*. thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âl Selman. el-Huber: Dâru İbn Affân, 1419.
- İsfahânî, Râşîp el-. *Müfredâtü'l-elfâzi'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnân Dâvûdî. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, ts.
- Karâfî, Ebû'l-Abbas Şehâbeddîn Ahmed b. İdrîs el-. *Envâru'l-burûk fi envâil-furûk*. Kahire: Âlemu'l-Kutub, ts.

- Kâsânî, Alâu'd-Dîn Ebû Bekr b. Mes'ûd el-. *Bedâiu's-sanâi fî tertîbi's-şerâi*. Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 1986.
- Köse, Saffet. *İslam Hukukunda Hakkın Kötüye Kullanılması*. İstanbul: İFAV Yayınları, 1997.
- Lâhim, Abdülkerim b. Muhammed el-. *Şerhu Tuhfeti ehli't-taleb fî tecrîdi usûli kavâidi İbn Receb*. Riyad: Dâru Kunûzi İsbiliye, 2010.
- Leknevî, Muhammed Abdülhalim b. Muhammed Emin el-. *Kameru'l-akmâr li nûri'l-envâr fî şerhi'l-Menâr*. Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 1995.
- Mahmasânî, Subhi. *en-Nazariyyetu'l-âmme li'l-mücebâtî ve'l-ukûb*. Beyrut: Dâru'l-İlm, 1972.
- Mâverdí, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed el-. *el-Ahkâmu's-sultâniyye*. Kahire: Dâru'l-Hadîs, ts.
- Mâverdí, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed el-. *el-Hâvî'l-kebîr*. thk. Şeyh Ali Muhammed Muavvad. Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 1999.
- Mavsîlî, Abdullah b. Muhammed el-. *el-İhtiyâr li Ta'lîlî'l-muhtar*. thk. Mahmûd Ebû Dakîka. Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 1937.
- Midilli, Muharrem. "Allah Hakkı ve Kul Hakkı Arasında Hanefi Ceza Hukukunun Kamusalılığı". *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/1 (2017), 65-87. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/358711>
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahya b. Şeref en-. *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb (mea tekmileti's-Subkî ve'l-Mutî)*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Osman, Muhammed Ra'fet. *el-Hukûk ve'l-vâcibât ve'l-alâkâtü't-düveliyye fi'l-İslâm*. Kahire: Dâru'd-Diyâ, 1991.
- Özen, Şükrü. "Velâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 43. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Öztürk, Osman. *Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle*. İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı, 1973.
- Râfî, Ebû'l-Kâsım Abdülkerim b. Muhammed er-. *el-Azîz şerhu'l-Vecîz el-marûf bi Şerhi'l-Kebîr*. thk. Ali Mahmud İyâz - Adil Ahmed Abdülmevcûd. Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 1997.
- Sa'd, Nebil İbrahim. *el-Medhal ile'l-kânûn nazariyyetu'l-hak*. Kahire: Menşûrâtü'l-Halebiyyi'l-Hukûkiyye, 2010.
- Sargın, İzzet. "İslam Hukuk Düşüncesi Bağlamında İnsan Hakları ve Devletin Bütünlüğü". *İnsan Hakları ve Din (Sempozyum)*. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları, 2010.
- Semerkindî, Ebû'l-Leys Muhammed b. Ahmed es-. *Tuhfetu'l-fukaha*. Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 1994.
- Senhûrî, Abdürrezzak es-. *Masâdiru'l-hak fi fikhî'l-İslamî*. Beyrut: Dâru't-Turâsî'l-Arabî, 1997.
- Serahsî, Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed es-. *el-Mebsût*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1993.
- Serahsî, Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed es-. *Usûlu's-Serahsî*. thk. Ebû'l-Vefâ el-Afgânî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Sülemî, Ebû Muhammed İzzeddîn b. Abdi's-Selâm es-. *el-Fevâid fî ihtisâri'l-makâsîd*. thk. İyâd Hâlid et-Tabbâğ. Kahire: Dâru'l-Fikr, 1416.
- Sülemî, Ebû Muhammed İzzeddîn b. Abdi's-Selâm es-. *Kavâidu'l-ahkâm fî masâlihi'l-enâm*. thk. Tâhâ Abdurrauf Sa'd. Kahire: Mektebetü'l-Külliyeti'l-Ezher, 1991.
- Şâtubî, İbrahim b. Musa b. Muhammed eş-. *el-Muvâfakât*. thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âl Selman. el-Huber: Dâru İbn Affân, 1997.
- Şentürk, Recep. "Farklı Dünya Medeniyetlerinde İnsan Hakları: İnsan Hakları Bildirgelelerine Dayalı Karşılaştırmalı Bir İnceleme". *Kur'an ve Sünnete Göre Temel İnsan Hakları*. ed. Muhsin Demirci. 21-51. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014.
- Şirbînî, Şemsü'd-Dîn Muhammed b. Ahmed el-. *Muğni'l-muhtâc ilâ marifeti meânî elfâzi'l-minhâc*. Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 1994.

- Yayla, Mustafa. *İslam Hukukunda İnsan Hakları ve Eşitlik*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1994.
- Zarâbüzü, Cemâleddîn. *Hukûku'l-insan fî'l-İslâm*. Riyad: Vezâratu's-Şuûni'l-İslâmî ve'l-Evkâf ve'd-Da've ve'l-İrşâd, 1437.
- Zerkâ, Mustafa Ahmed. *el-Medhal ile Nazariyyeti'l-iltizamâti'l-âmme*. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1999.
- Zerkeşî, Ebû Abdullah Bedreddin Muhammed b. Abdullah ez-. *el-Mensûr fi kavâidi'l-fıkhıyye*. Kuveyt: Vezâratu'l-Evkâf, 2. Basım, 1985.
- Zevâvî, Muhammedî Ferîde. *el-Medhal li ulûmi'l-kanûniyye nazariyyetu'l-hak*. Cezayir: el-Müessesetu'l-Vataniyye li Funûni'l-Matbaiyye, 2000.

An Analytical Study on the Classification of Rights in Islamic Law

Hacı Mehmet GÜNAY*
Adnan HOYLADI**

Extended Abstract

There are intensive discussions on the concept of right that is one of the most basic concepts of today's judicial systems and rights are subjected to detailed classifications from different angles. In the Continental European judicial system, rights are first placed in a dual distinction as public and private, and a general and common understanding is adopted that public rights emerge from public law and private rights from private law.

Although the concept of right is one of the central concepts of Islamic law, this concept was not addressed in a holistic manner under separate titles in classical fiqh works, but rather scattered in different fields of fiqh and in the extent of its connection with the subjects it is related to. In addition, in these works, the concept of right has not been the subject of general classifications by establishing the intersection-scope relations between them with all its varieties and sub-types.

It is seen that the few qualified studies on this subject in the contemporary period are not yet at a level to fill the gap in this field. The aim of this study is to make a general and holistic classification of the types of rights that are scattered in the classical and contemporary literature by revealing the relationships and connections between them as much as possible. In addition, in this study, some determinations and suggestions about where human rights can be included in the general classification of human rights, which have not been emphasized in the classical literature but have become very important today.

When the definitions of rights of Islamic jurists are examined, it will be seen that they emphasize the concepts of affair or authority. They describe the concept of right as either a affair or authority over that affair. In general, a definition of the concept of right as "the affair granted and protected by the provisions" is generally accepted.

When the classical Islamic law literature is examined, it will be seen that the concept of right is handled independently on different issues. In the literature,

* Professor Dr., Sakarya University, Faculty of Theology, Department of Islamic Law, Sakarya/Turkey, hmgunay@sakarya.edu.tr, Orcid Id: <https://orcid.org/0000-0001-8844-6338>

** Sakarya Provincial Directorate of National Education, Sakarya/Turkey, hoyladi@hotmail.com, Orcid Id: <https://orcid.org/0000-0002-8565-9941>

the concept of right is generally considered within the scope of the provisions due to its relevance.

In Islamic law, rights are divided into rights of Allah and rights of servants according to the owner, abstract and concrete rights according to the location, rights in real and debit according to the relationship, property rights and personal rights according to the type of property. This classification has been accepted widely.

Although the distinction between Allah and servant right in the classical literature seems at first glance to be made according to the owner of the right, this distinction is actually made according to the nature of the right and the special or general occur of the benefit it provides. However, it is also stated that the rights of Allah are attributed to Allah for compensation or not to violate these rights by exceeding the limits. The distinction between Allah's rights and servant's rights is a distinction that reflects different perspectives such as the carnal provisions of acts, the renunciation and modification of rights by individuals. In the works of Islamic law, the traces of this distinction are first encountered in the procedural works of Serahsî and Pezdevî.

Another classification that is not very common in Islamic law works is the division of rights into two parts according to the criterion of whether everyone can claim their interests or not. The first is called special rights, and these are rights in which the interest or authority is exclusive to a person or certain persons. The other is general rights, which everyone can benefit from.

Looking at the classification of rights made by Islamic jurists in modern times, it is seen that they are influenced by the judicial system of Continental Europe. Modern Islamic jurists either adopted the classical rights classifications exactly or made classification according to the classification criteria in the continental European judicial system or combined both rights classes.

Since there is no distinction between public and private law in Islamic law, the distinction between Allah and servant rights is likened to the distinction between public and private rights in the continental European judicial system. There is even a general understanding in this direction. However, since the criteria of the classification of rights in both judicial systems are different from each other, public rights, Allah rights and private rights do not coincide with the rights of the servant.

Rights are divided into three groups as the roof classification: Allah rights, servant rights and mixed rights. In addition, human rights, which are generally included in public rights in modern law, are generally considered within the scope of mixed rights due to the fact that there are aspects that concern Allah and servant rights, but this issue requires separate studies. In this study, rights are divided into three as Allah rights, servant rights and common rights.

1. Allah rights are a concept that cannot be assigned to individuals and express the interests of all people. The rights of Allah are examined in eight parts in Hanafi methodology works. These are purely worshiping, worship with tax characteristics, taxes with a characteristic of worship, taxes with punitive features, full penalties, limited punishments, and penalties with worship characteristics. Apart from these, there are other rights that are not tax, penalty or worshiping, which are considered within the scope of the rights of Allah.

2. Servant rights are the rights that are under the authority and exclusivity of individuals and protect their interests. These are personality rights, property rights and rights that have both personal and financial aspects.

2 a. Personality rights include the rights of guaranteeing the person to be brought to court, ric'at, itk, hidane, istilâd, vela, rikk, power of attorney and talaq.

2.b. Property rights are divided into three as milk, hukûk and ibâha.

2.b.1. Milk right is a concept that expresses real and limited real rights in today's law. Milk right covers the broadest powers over the item and can be claimed against anyone. Milk includes milk al-ayn and al-menfaa, milk al-ayn, milk al-menfaa, milk al-intifa, milk al-habs ve milk al-deyn.

2.b.2. By the concept of hukûk, it is meant rights on goods that are not as strong as milk. These are also called semi-real rights. Law is divided into two parts as concrete and intangible rights. Those that can be transferred and require compensation are called concrete rights, and those that cannot be transferred and do not require compensation are called abstract rights. Concrete rights include hakk al-milk, hakk al-temellük, hakk al-intifa, hakk al-ihitas ve hakk al-taalluk. It includes abstract rights, mücerredü hakk al-temelluk and easement rights.

2.b.3. Ibâha is the right of disposition on a property or interest over which powers containing milk characteristics or personal exclusive privileges cannot be established. Ibaha is divided into two as rights involving the use of public property and rights involving the use of private property.

2.c. Rights that have personal and property aspects are milk al-fikr and milk al-nikâh.

3. Mixed rights are rights in which the characteristics of Allah and servant rights exist together. These are divided into two as the rights where the right of Allah is dominant and the rights where the right of servant is dominant.

3 a. The rights in which the right of Allah is dominant includes custody, kazf, iddah, protection of lineage, personal public rights and political rights.

3.b. The rights in which the right of servant is dominant include milk al-kisas, in some cases the permissions given by Allah, economic and social public rights.

Keywords: Right, Allah's right, mixed rights, human rights, person's rights, property rights, personal rights.

